

# Correspondència inèdita Antoni Rovira i Virgili - Amadeu Hurtado (1947-1949)

*Per obrir una nova secció, la de Documents, «Recerques» publica ara un material inèdit: les cartes que, a causa de llur sordesa, intercanviaren a Perpinyà, entre 1947 i 1949, dos polítics i intel·lectuals catalans exiliats arran de la desfeta del 1939, Amadeu Hurtado i A. Rovira i Virgili.*

*De fet les reflexions d'aquesta correspondència transcendeixen el camp de la vida privada, per incidir en el de la col·lectivitat, i són un bon exemple de l'actitud intel·lectual de dos demòcrates liberals enfront de les noves circumstàncies polítiques que viu Europa. Els temes que els preocupen són variats: l'obra historiogràfica de Calmette, el nou llibre de mossèn Carles Cardó, i la seva incidència política, el paper de l'Església catalana, la crisi del liberalisme en el món contemporani, la interpretació de la història, etc. Apunten, també, una certa visió de les relacions Catalunya-Espanya.*

*«Recerques» voldria agrair a les famílies Rovira i Virgili i Hurtado la generositat amb què han acceptat el projecte de publicació d'aquestes cartes a la nostra revista. Documents que, esperem, siguin un estímul per a les noves promocions d'historiadors en la recerca de documentació inèdita amb la qual bastir una història contemporània erudita i crítica.*

1

Perpinyà, 25 novembre 1947

Estimat amic Rovira i Virgili:

Moltes vegades, sobretot d'ençà que viviu a Perpinyà, he tingut ganes de parlar amb vos de les coses actuals o passades que ens interessin per igual; però, com que les circumstàncies fan difícil l'oportunitat dels nostres diàlegs, m'ha semblat que la manera més indicada de sortir de la nostra incomunicació és establir una correspondència que pot suplir amb avantatge la fugacitat d'unes converses.

Avui m'invita a inaugurar aquest sistema la lectura dels dos articles que darrerament heu publicat a la «Revista de Catalunya». M'ha interessat molt el vostre judici dels recents llibres de Cardó i de Calmette i m'heu

ajudat a copsar millor la significació del primer i la importància del segon. El del doctor Cardó, *Histoire spirituelle des Espagnes*, el conec per haver-lo llegit quan va sortir, si bé no el tinc a mà i en parlo de memòria. El de Calmette, *La Question des Pyrénées*, el tinc damunt la taula perquè l'estic llegint.

Cardó. No conec personalment mossèn Cardó, que veig és amic vostre. Del seu estament, conec bastant Lluís Carreres, que ha tingut la caiguda del seu llibre *La España Cristiana*. Però a desgrat de la diferència de les seves respectives publicacions literàries, em sembla que hi ha entre els dos un parentiu innegable que els lliga a una reduïda família espiritual que havia adquirit una personalitat remarcable dintre el catolicisme o, millor dir, l'Església Catalana. Crec que des del punt de vista polític, representen el que volia representar Balmaes al seu temps.

I temo que els seus llibres els hauran desfigurats davant la nostra gent i, el que és pitjor, davant la història del pensament catòlic en el nostre país.

Era ben curiosa l'evolució que algun temps endarrera havia fet aquest pensament a casa nostra, deguda en bona part —almenys en la seva accentuació— a les imprudències absurdes de la primera dictadura. És evident que s'havia marcat en un nucli de la clerecia catalana una tendència a permetre a l'Església de conuiu amb totes les opinions que afirmessin un respecte, per escèptic que fos, a les creences religioses dels altres. La religió passava a ésser un problema íntim de consciència que, si podia per una part imprimir una certa serenitat i rectitud de sentiments a la vida mundana dels creients, permetia per altra part a aquests un ample camp de col·laboració ciutadana en tots els problemes polítics i socials del seu temps dintre un ambient de recíproca tolerància. És possible, com insinueu en el vostre article, que l'home més representatiu d'aquesta tendència fos Miquel d'Esplugues, amb el qual vaig tenir una relació escassa i indirecta, però el grup al qual pertanyia Lluís Carreres semblava més d'acció. Els llibres de què ara estem parlant potser revelen que tot plegat era una il·lusió, sinó una ficció, però tinc el dubte si correspon a l'element laic català una gran part de responsabilitat en l'actual fracàs d'aquella evolució de l'Església de la nostra terra.

No em refereixo a les truculències del darrer desori que no tenen res a veure amb cap qüestió d'ordre espiritual. Vull alludir més concretament al contratemps que va ésser per a moltes de les coses que el cop de poble, d'on va sortir la República i l'autonomia de Catalunya, eliminés de primer antuvi les seleccions que d'altra manera s'haurien aplegat a l'entorn del grup del qual personalment vós formàveu part. No s'ha mesurat prou —i les experiències desgraciadament no falten— la gravetat del dany que aleshores va sofrir Catalunya. Potser de moment se'n van evitar de pitjors a canvi d'haver aconseguit incorporar al catalanisme unes capes socials que li eren hostils o indiferents, però els danys van venir més tard de totes maneres, i aquella incorporació es va demostrar transitòria, encara que pugui senyalar un avenir

esperançador. Amb referència a la qüestió que tractem, aquella ensopegada va ésser lamentable. No es va produir el clima que hauria fet possible de donar a la posició adoptada per l'Església catalana millors conseqüències, principalment la d'atribuir-li de dret i de fet una hegemonia saludable dintre l'Església espanyola, poc preparada en general per a contrariar la influència d'aquella.

Mossèn Cardó no en sap gran cosa, pel que sembla, d'aquest aspecte del problema. El líquida amb les expressions gairebé violentes i innecessàriament despectives amb què parla dels homes i dels partits que tenien la representació oficial de la Catalunya autònoma. Un estudi més serenat d'aquell període li hauria permès probablement de justificar un judici sever dels mateixos homes i dels mateixos partits, suplint, però, amb raonaments sobre fets les imprecacions del seu mal humor. El cas és que parlar en aquella època de cap hegemonia catalana era un contrasentit quan els quadres que podíem exhibir de la nostra formació política eren tan deficients als ulls de tothom. I mentre l'Església de Catalunya, sota l'autoritat metropolitana de Vidal i Barraquer, tan directament influït pel grup intel·ligent del seu clergat, aconseguia de tots els bisbes espanyols la firma d'una pastoral col·lectiva de respecte al nou règim i recolzava amb una activitat permanent l'obra d'aquell mateix grup per a obtenir simultàniament del Vaticà i de la República una entesa que, dintre el respecte d'una mútua independència, els assegurés un conuiu correcte, nosaltres els vam deixar caure amb una obtusa indiferència, vençuts per l'integrisme de l'Església de guerra civil, sense preveure, ni els perills d'una represa dels tradicionals fanatismes vencedors, ni la pèrdua que aquesta caiguda significava per als futurs prestígis de Catalunya. La intervenció que vaig tenir en aquell procés m'autoritza a parlar-ne en la forma que acabeu de veure, com és també la que va inspirar el meu discurs sobre aquesta qüestió a les Corts Constituents, d'un sentit que va sorprendre els diputats sacerdots, segons van manifestar públicament, i el grup de catòlics que van fer inserir el discurs a «El Debate», però jo sabia prou aleshores, per observació pròpia, que tot plegat no havia de

passar d'una simple expressió verbal sense la ressonància necessària d'una opinió mitjanament interessada en el problema.

Està clar que parlar avui de tot això, amb la història que hem viscut després dintre i fora de la nostra terra, no pot ésser altra cosa que una lamentació més o menys fundada d'un temps perdut potser per a sempre. La mateixa impressió m'ha causat en certa manera la vostra reprovació de l'antiliberalisme de Cardó. És encoratjador sens dubte el final del vostre article, amb aquella eloqüent exaltació d'una pàtria tan humana, tan tolerant, tan oberta a totes les manifestacions de l'esperit i tan esperançada en les virtuts de la llibertat. Però en el fons, vulguem o no, les circumstàncies li donen el mateix aspecte de lamentació d'aquell meu discurs que he recordat. El món ens allunya, i tota la idealitat dels nostres temps joves, feta d'humanisme i d'amor a la vida lliure, està sotmesa a una crisi tenebrosa que segurament no serà mortal però molt difícil de remuntar. Això és una altra qüestió de la que podrem parlar en alguna nova carta perquè la realitat la planteja gairebé a diari en forma obsessionant. De moment té prou influència per a fer-me semblar un xic desplaçat el voler perfilar, com feu amb tanta justesa, si els catòlics catalans s'haurien d'inspirar en el racionalisme combatiu de Maurras, o en l'oportunisme del Moviment Republicà Popular de França, o en la visió seràfica de Mauriac. Tal com van les coses, és de témer que els accidents de les lluites actuals els empenyin malauradament a ressuscitar les tradicions del fanatisme intolerant que són les que donen la tònica a la restauració absolutista que ens ve de l'Orient.

De tota manera, és molt aventurat assegurar res en aquests moments confusos de transició. En principi, crec com vós que és un error el «constituir organitzacions socials o polítiques a base confessional». Però l'aparició de tants partits amb expressa denominació cristiana fa pensar que alguna causa que se'ns escapa ha vingut a alterar aquest criteri nostre. Així com la invasió del materialisme en la concepció del règim de la vida col·lectiva ha provocat, o almenys ha estat seguida d'una explosió d'inquietuds metafísiques que, amb angoixes fingides o no, ha obert

la porta del món literari i filosòfic a totes les recerques d'idealismes més o menys delirants, és molt possible que en el nostre món de realitats més concretes l'etiqueta confessional atribueixi a les organitzacions que se l'han feta pròpia els vells prestigis sentimentals de l'esperit religiós com una esperança o una guia de les multituds. El cas de la reputació gairebé universal dels bascos sembla un exemple de la resurrecció d'aquells prestigis. I l'etiqueta cristiana no és sempre un destorb, sinó en alguns moments un estímul per a idealitzar un extremisme o una demagogia. Recordeu el pobre Bidault, catòlic practicant, convençut que el seu primer acte en arribar al poder havia d'ésser l'anar humilment a demanar a Rússia una consagració espectacular del seu dinamisme social. Com nosaltres podem recordar, entre altres, el bon Ossorio, que en nom del cristianisme justificava la supressió sumària d'esglésies i de capellans. I a França, la renovació que s'ha intentat de la fama de Péguy, convertit al catolicisme per a magnificar un petroleisme patriòtic, respon a l'estat d'ànim de molts escriptors cristians, estil Bernanos, que demanen trencadissa per a endegar un món corromput. Però el nom d'aquest darrer em fa pensar en Unamuno que, amb sentiments semblants, va anar a parar, endut pels seus turments espirituals, a cercar endebades la salut al costat de Franco. Aneu a saber davant tant desori el que pot sortir d'aquest confessionalisme polític que ens sembla un error. Bo és mantenir amb la fermesa que demostreu la nostra posició, però em sembla que convé tenir l'esperit preparat a esperar situacions polítiques o de partit d'aparences inversemblants que, vingudes de sorpresa, poden desconcertar mossèn Cardó, tant o més que nosaltres.

*Calmete.* S'endevina tot seguit en el vostre article sobre el darrer llibre de Calmete que us moveu dintre els vostres dominis. El respecte que guardau a la mestria de l'historiador rossellonès no us priva poc ni molt d'afirmar la vostra personalitat científica en l'estudi, fet per compte propi, d'alguns dels problemes tractats per ell, i comprenc que sigui un motiu de legítima satisfacció per a vós l'haver imposat, a la llum de recerques personals, la vostra solució en la debatuda qüestió de la

genealogia dels Comtes catalans. Molt sincerament us felicito perquè és un èxit aconseguit a pols en la vostra preferent especialitat intel·lectual. Tot el que dieu sobre la part del llibre de Calmette que fa referència a la història política del tema de la seva obra, m'ha agradat molt, principalment per l'anunci de la vostra pròxima publicació sobre la darrera etapa, i m'han cridat l'atenció les reserves que feu respecte als judicis de caràcter polític en els diferents treballs del mateix escriptor.

Dic que m'han cridat l'atenció aquestes reserves perquè jo m'he permès sovint de fer-ne algunes sobre el mateix aspecte dels escrits de Calmette, encara que segurament no seran d'igual caràcter que les vostres perquè ens referim a una matèria en la qual jo només puc parlar com a lector i vós com autor.

Tot el que porto llegit de Calmette ho he trobat sempre d'un gran interès, i d'una manera singular pel seu estil tan concís, tan pur i d'una claretat tan diàfana. Diferents vegades he rerelegit alguns passatges pel simple plaer de la lectura perquè m'encanta la seva exposició metòdica de tots els factors d'un problema complex, procurant no oblidar-ne cap, per a donar-se i donar al lector el gust de clarificar la situació més intrincada, apartant l'un darrera l'altre els elements que han perdut la seva influència fins a deixar sols els que porten a la solució del conflicte estudiat. I el que em plau més que tot és la qualitat —per cert molt generalitzada en els escriptors francesos— de saber humanitzar les figures històriques. Ordinàriament aquestes figures surten a les planes de la història escrita com unes estàtues que representen una política o una idea, sense baixar del pedestal on aquesta representació els ha aixecat; però en les obres de Calmette, per una destresa que té el sabor d'una facultat de creació, es mouen com personatges de carn i ossos que fan el que fan igual que el restant dels homes en el maneig dels seus afers, dintre el quadre de la pròpia vida. És curiós, en canvi, que el mateix autor que sap donar aquest moviment tan viu a les individualitats que passen per la seva ploma, té una especial propensió a judicar els esdeveniments amb una interpretació que es podria dir oficial. El fet consumat té per a ell l'autoritat de la cosa jutjada, i el seu pensament

se'n va d'una manera gairebé sistemàtica a conformar-se i a fer conformar el lector amb l'actament d'aquella autoritat. Per a no amoïnar-vos amb massa exemples, només vull recordar el que ha escrit de Joan II, atribuint-li el pla i la voluntat d'una realització conscient de la unitat d'Espanya perquè aquest fet històric va començar a tenir forma al final del seu regnat, quan en rigor es tracta d'un vell rebec, com havia estat ja tota la vida, que, dominat per una dona jove i ambiciosa, esguerra gairebé tot el que es proposa i reïx per l'acció dels altres en les situacions on intervé de manera passiva o involuntària.

Aquesta observació no l'hauria feta segurament un temps endarrera. És que ara, per haver hagut de viure un període autènticament històric, m'ha entrat una gran desconfiança per la literatura de la història, a través de la qual coneixem el passat, i he arribat a la conclusió —que per a vós que sou mestre de l'art serà potser una heretgia de profà— que la història no aclareix el present tant com el present explica el passat. És sens dubte un absurd judicar els homes i els fets històrics segons les idees actuals i carregar errors de conducta a aquells per no haver-se ajustat als desitjos d'ara; però em sembla evident que els nostres antecessors més reculats van obeir en els actes del seu temps als mateixos sentiments, reaccions o reflexos que nosaltres, com els reproduiran les generacions que ens segueixin. I això, que és el que ens pot permetre de comprendre i explicar els esdeveniments d'altres èpoques i el valor dels qui van intervenir-hi, no ho pot traduir la història escrita perquè l'han de fer els qui no l'han viscuda, i la documentació més autèntica és un material mort, del qual la vida que va crear-lo és absent.

He vist tan de prop molts dels homes d'aquests temps nostres que seran històrics com pocs d'altres, he pogut penetrar tan sovint en el secret dels seus actes, he conegut tants cops els mòbils de la seva conducta, uns dies indecisa, altres inconscient i gairebé sempre improvisada, i, per altra part, he assistit amb tanta freqüència al naixement de la llegenda a l'instant mateix de produir-se el fet històric, que no puc estar-me de veure exactament igual els homes dels esdeveniments de totes les dates memorables, amb la voluntat

fluctuant enmig d'una realitat que els depassa i sota el pes de les llegendes que se'ls han fet seus des de la primera hora. Comprenc que no hi ha altra manera de fer la història que arrancar del fet consumat per a esbrinar-ne els motius, i amb ells, les intencions que han pogut presidir-ne l'execució; però fatalment la vida es farà literatura perquè les coses, vistes en perspectiva no interessin més que pels seus resultats, tal com els veu aquell que els mira. I no és estrany que aquest estat d'ànim em doni una propensió oposada a la de Calmette. Davant qualsevol narració històrica, el recel que en ella la veritat ha pogut ésser desfigurada, m'obligava a plaçar els seus actors entre els homes d'ara que he vist viure per a trobar semblances de situació, de temperament i de reflex que expliquen millor la realitat que les llegendes.

\* \* \*

Us felicito de tot cor pel naixement del vostre primer nét, com a la vostra filla i al seu marit. Bona sort i per molts anys. Vostre cordialment.

A. Hurtado

2

Perpinyà, 28-11-47

Estimat amic Hurtado: La vostra lletra m'ha fet molt content, per diversos motius: pel refermament de la nostra amistat, per la lectura de la vostra prosa ben tallada i polida (a mi em plau més la prosa polida que la florida) i per la discussió de temes cabdals del nostre ideari. ¿Com no ha de plaure'm aquest diàleg epistolar que em dona una avinentesa de sortir del meu móneg crònic i de parlar amb llibertat d'aspectes per als quals hom no troba gaires interlocutors?

La meua falla física ha desfigurat una mica o un tros el meu caràcter. Sento intensament l'atracció del carrer, del públic i dels viatges, i he hagut d'ésser predominantment sedentari i casolà. Dotat del gust de la conversa, m'he hagut de resignar als llargs silencis. M'aconhorto pensant que he comptat en part els desavantatges del

meu estat amb l'aprofitament a fons dels avantatges que també ofereix. Jo hi he perdut personalment molt; però la meua obra, no tant. I alguns camins que en els dies de la primera joventut em cridaven, i que després no he pogut seguir, ara no em fan tant de goig com aleshores. Voltat pel mur de cristall que és la sordesa, m'ha calgut ampliar alhora el meu món interior i la meua visió del paisatge. M'he girat cap a la llum a mesura que el so em fugia. És, doncs, per a mi un plaer de reprendre a Perpinyà, amb aquest diàleg escrit, el diàleg oral que havíem començat, quaranta anys enrera, a Barcelona, en el vostre despatx de la baixada que hi ha prop la Casa de la Ciutat.

*El llibre de Cardó.* Durant la meua última estada a París, fa un mes, vaig veure que la meua contesta de la «Revista de Catalunya» a mossèn Cardó havia caigut bé. Homes de qualitats i temperaments diversos me'n van parlar amb elogi. Trobaven que el canonge agressiu queda malparat en la contesta per ell imprudentment provocada, i que s'ho té ben guanyat. He de confessar-vos que jo vaig escriure l'article amb una recança íntima, i és perquè he fet la mateixa constatació que feu vós a propòsit del vostre discurs d'anys enrera, o sia que la posició liberal que evoquem i que tenim per irrenunciable en la nostra consciència, topa amb la realitat hostil de la present època.

El liberalisme assenyala el punt més alt en l'evolució de l'home; és l'expressió de la millor part de l'ànima en els homes millors. ¿Com no ha de patir enmig del desbordament dels instints zoològics? Una infiltració de liberalisme en un sector important de l'Església, per poc accentuat que aquest liberalisme fos, ens ha de donar una gran esperança. Els liberals de centre i d'esquerra hi hem d'ajudar, no sols de cara a la convivència social, sinó de cara al nostre problema català, que és el primer per a nosaltres, perquè és nostre exclusivament.

Des del moment que jo vaig arribar al ple ús de la raó política, vaig allunyar-me de la posició anticlerical, o així dita, i això sense cap canvi intern de les meves conviccions. Vaig sentir-me bé dins l'Acció Catalana, aquella primera Acció Catalana que va representar a casa nostra l'assaig més interes-

sant i més atrevit de convivència entre homes de creences diferents en determinades esferes. Vós comprendreu perfectament tots els motius que jo tenia per trobar-me més a gust entre aquells amics recents que entre alguns vells amics del republicanisme històric.

Com que vaig viure aquella provatura, duta força endavant, i en vaig ésser un dels protagonistes, vaig poder treure'n una experiència allisonadora. I aquesta experiència és que, al nostre país, el gran ressort, fins diré l'únic, per a la convivència i la col·laboració, és el sentiment nacional. Cosa difícil és de convèncer els catòlics, sobretot si són clergues, a base del nostre principi de la llibertat, que per a ells està limitat i condicionat pels principis religiosos o eclesiàstics. Diré més: seria un mal negoci per a tots, avui per avui, que ells prenguessin davant l'Església una figura d'heretges. No els hem de demanar això, no podem demanar-los-ho. Entre la llibertat que ells admetin i la nostra, sempre hi haurà un marge. En canvi, en el terreny de la catalanitat, una gran part d'aquests homes, els millors, es mostren més ben disposats. Un sector considerable del clericat català, especialment la seva part jove, en el temps de la primera Acció Catalana, sentia simpaties per aquest moviment, com vaig poder comprovar d'una manera directa. La situació, en aquest punt, era força satisfactòria.

I és curiós que aleshores mossèn Cardó, sense cap motiu visible, marcà una distància entre ell i nosaltres. Creà «La Paraula Cristiana», posant-la davant de la «Revista de Catalunya», per mi fundada i dirigida, i àdhuc deixà de col·laborar a «La Publicitat», on al principi publicava uns articles de to catalanista integral i biològic signats amb el pseudònim de «R. Vespella». Evidentment, ell hauria volgut que Acció Catalana fos de caràcter oficialment catòlic amb una tolerància més o menys generosa per als «heretges» bons minyons. I Acció Catalana, i encara més «La Publicitat», i sobretot la «Revista de Catalunya», van prendre un caràcter discretament liberal. Aviat la revista de Cardó va plegar veles pel que toca a la doctrina catalanista i va proclamar la necessitat de restablir la unitat espiritual de Catalunya, és a dir, l'anomenada unitat catòlica. I això en plena dictadura de Primo de Rivera. Cardó no trigà a entendre's amb Valls

i Taberner, que començava a rodolar pendent avall.

Mossèn Lluís Carreres feia com de director espiritual del grup confessional d'Acció Catalana. No hi vaig fer coneixença personal. Li agradava restar darrera la cortina. El grup més actiu, almenys exteriorment, era el de Cardó, que prenia un cert aire polític. L'excel·lent P. Miquel d'Espulgues, franciscà d'hàbit i d'ànima, no sortia gaire del terreny doctrinal i religiós; però tenia més esperit cristià que els altres. Hi vaig tenir algunes llargues converses, i sovint ens escrivíem. Sense la defecció, diríem, de mossèn Cardó, la provatura d'Acció Catalana hauria reeixit per aquest costat. Jo vaig ajudar-hi en tot el que podia, i Bofill i Mates va fer sempre justícia a la meua actitud. Ell i jo vam estar quasi sempre d'acord, i la meua amistat amb ell, sostinguda per la mútua lleialtat, va ésser la més sòlida que vaig contreure dins aquell grup. Cardó i els seus, en canvi, tot mostrant-se cortesos, donaven la impressió que no sabien oblidar el meu «pecat d'origen», que deia algú d'entre ells. En la meua conferència de l'any 1923 a l'Ateneu, jo m'havia avançat (sense cap pressió de ningú, i convençut que feia un servei a Catalunya i al liberalisme) a liquidar l'anticlericalisme, o millor dit, l'antireligionisme, tradicional en molts sectors del republicanisme espanyol. Una tal actitud no va ésser prou corresposta. Més tard va venir «El Matí», on lluitaven tendències distintes, però la pitjor va imposar-se, fins al punt d'anar a raure a un *cedisme* català.

Dubto que aquests clergues siguin comparables a Balmes. D'altra banda, si bé ell presenta una gran superioritat intel·lectual i moral sobre el clericat carlí, no em sembla que els seus principis tinguin ara aplicació concreta. Era conciliador davant uns sectors que es consideraven igualment fills de la Santa Mare Església. Us diré, de passada, que al meu entendre Balmes ha estat sobrevalorat. Potser tenia més dots de polític que de filòsof. En aquest darrer aspecte és poc original, flux i feixuc. Heu pogut llegir mai *El criterio*? Em fa l'afecte d'un llibre escolar elemental. Valera deia que només podia llegir Balmes traduït al francès. Però em sembla que són molts que ni en francès poden llegir-lo. Amb tot això no

vull negar l'altitud de la noble figura de Balmes.

Crec que si un dia recomencem l'acció política a Catalunya, haurem de tornar, en aquesta qüestió, a la tàctica de l'Acció Catalana primitiva, amb la diferència que l'aplegament en una sola organització hauria d'ésser substituït per una entesa cordial i efectiva entre els patriotes. En aquesta direcció vaig orientar el final del meu article de la «Revista de Catalunya». Si en el seu dia el nou intent es frustrés, que no fos per culpa dels catalanistes liberals.

El meu paràgraf sobre les dues interpretacions del cristianisme —la de l'Evangeli i la de l'Església de Roma— no té més objecte que remarcar l'eliminació d'aquest tema en el llibre de Cardó, on sols indirectament s'albira en alguns passatges sobre l'acció social catòlica. Entenc que és una qüestió viva per als catòlics. La interpretació autoritària, lloada per Maurras, fa impossible la col·laboració amb els liberals. Un autèntic esperit cristià, la facilita.

Com que aquesta lletra ja s'ha allargat molt, deixo per a demà passat el parlar del llibre de Calmette i en general de la història. Vós tracteu de problemes que han estat objecte per part meua de llargues meditacions.

Els de casa us agraïm la vostra salutació al nét nou vingut. A les salutacions de tots nosaltres per als de casa vostra, hi afegeix una afectuosa estreta de mà per a vós el vostre amic,

A. Rovira i Virgili

3

Perpinyà, 30-11-47

Estimat amic Hurtado: Vaig acabar la meua lletra anterior amb una ràpida al·lusió al problema que podríem dir de tria entre el cristianisme evangèlic i la seva versió oficial romana. Com que també era ràpida l'al·lusió que hi feia en el meu article de la «Revista de Catalunya», em sembla útil, davant les vostres observacions, de precisar el meu pensament. Faig aquesta diguem-ne ampliació abans de les meves consideracions sobre el llibre de Calmette.

A Roma ha predominat la tendència

autoritària, conservadora i sovint reaccionària, a través les fluctuacions i amb algunes posicions de compromís. Lleó XIII i Benet XV marquen un cert acostament al liberalisme, però després de cada un d'ells vénen reaccions més o menys accentuades. Dins el catolicisme francès sobretot, la lluita de les dues tendències ha estat ben viva, amb episodis que tots recordem. «Le Sillon» de Marc Sagnier i l'«Action Française» de Maurras i Daudet, representació de posicions antitètiques, han estat objecte alternativament de la reprovació i la complaença de Roma. Aquest problema no és el mateix de les dues tendències de la tradició espanyola estudiades per Cardó. Ací no es tracta ja d'oposar a la tolerància i a la caritat el fanatisme ni la guerra santa, sinó de posar l'ordre material, els interessos creats, la jerarquia i l'Estat mateix per damunt de la llibertat del ciutadà, de la sobirania popular i de la justícia. ¿Qui pot desconèixer la gravetat que té, davant d'aquest problema, el fet que una gran part dels catòlics i del clero hagin mirat amb forta simpatia les teories de l'«Action Française», a despit del seu esperit anticristià, i hagin perdonat a Maurras tan fàcilment el seu caràcter, per ell no amagat, de descregut? Amb les degudes reserves, la nostra simpatia ha d'ésser per la tendència que podem anomenar evangèlica o autènticament cristiana, que s'avé amb la llibertat, la democràcia i la convivència amb drets iguals. Per aquest costat, i per altres, jo em separo del corrent nietzscheà que influí certs homes d'esquerra temps enera i que mena cap al totalitarisme. He de dir que tampoc no em plauen el misticisme ni l'illuminisme de determinats homes i sectors catòlics, que de vegades cauen en una demagògia polític-social-religiosa comparable a la de certs àcrates. Quant a la present exaltació de Péguy, la trobo exagerada i perniciososa. Conec força l'obra i la vida de Péguy, i he llegit de cap a cap el llibre documentat que Daniel Hélevy li dedicà; l'home és interessant, i alguns dels seus aspectes li donen noblesa; però el seu rodolament final cap al patriotisme i concretament la seva actitud davant l'assassinat de Jaurès, mostren, més que una evolució de les creences, una degeneració morbosa de l'esperit. Un altre cas és el de Léon Bloy —ídol del nostre amic vilanóvi

Enric F. Ràfols— que torna a ésser exalçat; el *mendiant ingrát*, energumen de gran talent i de ploma poderosa, era moralment una barreja de coratge i de vilesa. L'actual aprofitament d'aquestes figures per sectors polítics i literaris diferents, no és cap bon senyal. El descrèdit de què s'ha volgut voltar el racionalisme i àdhuc la raó i la preponderància que s'ha volgut donar a la intuïció, a l'instint, a l'inconscient i al subconscient han dut una minva del sentiment de la dignitat humana i, per tant, una desvaloració del liberalisme. Sempre que l'home no es respecta a si mateix, sempre que es menysprea, el liberalisme en pateix per força. Unes dècades de predomini dels elements tèrbols —fisiològics i psíquics— de l'home, han fet retrocedir l'obra de clarificació del pensament i de dignificació de la vida que el principi liberal realitza treballósament, i fins diré heroïcament, dins la societat humana i en la consciència individual.

El *llibre de Calmette*. Fa molts d'anys que sóc un lector i un admirador de Calmette. Trobo que el seu fort talent i la seva obra copiosa i valuosa no han estat prou recompensats. És membre de l'Institut, però es mereixia ésser de l'Acadèmia molt més que altres que hi han entrat per la porta de la història. D'altre banda tinc respecte d'ell un antic motiu d'agraïment: ell ha fet de la meua *Història Nacional de Catalunya* les recensions més extenses i elogioses, amb un ple desinterès, publicades als «Annales du Midi» fa una vintena d'anys; jo no en vaig tenir esment fins que a Montpeller em van venir sota els ulls fullejant aquesta revista.

Agraïxo la vostra felicitació relativa al problema de la genealogia de Guifré I. Fa uns quaranta anys que ell s'havia esgarriat seguint la línia del comte d'Aragó Asnar Galí, personatge que jo no asseguraria pas que hagi existit realment. Calmette ha promès un article sobre aquesta qüestió a la «Revista de Catalunya». És molt hàbil, i sap fer jocs de mans amb les genealogies; cal vigilar-lo per aquest cantó.

No considero cap heretgia el vostre parer que el present serveix per a interpretar el passat; amb les degudes precaucions, és clar, la principal de les quals vós mateix assenyaieu, o sia la de tenir en compte les diferències que marca el temps. Jo m'he valgut sovint

d'aquest mètode, i he comprovat, per exemple, que la coneixença del mecanisme dels partits polítics, de les organitzacions socials i de les institucions d'avui facilita força la comprensió dels fets pretèrits. Però la recíproca també és veritat. Jo he popularitzat, diguem-ho així, unes frases de Benedetto Croce que havien quedat colgades en una nòtula d'un número de la seva revista «La Crítica». Són aquestes: «Per què serveix la història? Per a conèixer el present. Tota història vera és història contemporània.»

Sense documents, no hi ha història, amic Hurtado. Hi ha només la tradició, cent vegades més fallaç que la història documental. El judici dels fets i dels homes d'ahir és difícil, de vegades difícilíssim. ¿No ho és també el dels fets i els homes contemporanis? Sovint l'historiador està més documentat sobre coses de segles enrera que sobre les del seu temps, sobretot pel que fa als mòbils que guien l'acció humana. Una cosa us diré, per exemple: vaig poder conèixer molt Macià en els darrers mesos de la seva vida; quasi cada dia, de bon matí, a la Residència, teniem un canvi d'impressions: I bé: estic més segur de la psicologia de Claris, mort fa tres segles, que de la de Macià. Per què? Perquè del primer conec actes i escrits que són una revelació psicològica indubtable, i del segon els actes eren externament poc reveladors, i els seus pocs escrits eren banals. El que hi ha és que la utilització dels documents exigeix sentit crític i penetració psicològica, «nas», que diu Josep Carner. Aquest és un sentit que no és gaire comú, i que al capdavall no és producte de la intuïció, del *coup de foudre*, sinó d'una anàlisi intel·lectual. Estan mancats d'aquest sentit la quasi totalitat dels historiadors de tipus arxiver-bibliotecari-paleògraf. Josep Calmette és en aquest rengle una excepció.

Les reserves que jo faig als judicis polítics de Calmette coincideixen amb les que vós indiqueu. La manera de presentar el procés de la incorporació del Rosselló a França, és d'un perfecte oficialisme professoral i una mena de complaença humil envers l'Estat. En això Calmette se sent funcionari públic, i a fe que podia sentir-se més lliure sense comprometre el seu lleialisme francès. Parlo de l'aspecte històric, puix que pel que toca a l'aspecte po-



lític, ja haureu vist que jo m'aparto de tot irredentisme.

Val a dir que la historiografia francesa, relativa al cas de Catalunya l'any 1640 és plena d'errors. Aquell període és un dels més mal coneguts dels historiadors francesos. S'ha de refer tot, i pot refer-se bé, perquè el material és abundantíssim i molt poc aprofitat. El meu llibre de pròxima publicació *Richelieu, amic de Catalunya*, és una síntesi del plet catalano-espanyol en temps dels Austries. Vaig escriure'l directament en francès (amb la intenció que revisés el text un escriptor de França) i m'ha tocat traduir-lo, o millor, reescriure'l, en català. Sembla que el gerent de la casa editorial pensa publicar després el text en llengua francesa.

Es veritat que tractant de temes històrics em trobo com el peix a l'aigua. Però no era aquesta la meua vocació principal primitiva. Els estudis polítics em van dur als estudis històrics. Fins als trenta anys no vaig començar el meu aprenentatge d'historiador, i vaig començar-lo amb la història dels moviments nacionalistes estrangers. La limitació amb què vaig trobar-me per a l'acció política va afavorir el meu decantament cap als estudis històrics i particularment els del nostre passat. He estat una mica historiador per força. Però en veure'm empès cap a aquesta activitat, inicialment secundària en mi, no hi he fet treball de forçat, sinó d'home que estima el seu ofici. Treballar de gust és el meu suprem festival; treballar per força és per a mi la pitjor de les tortures.

I cloc ací la lletra. Posat a parlar en amical confidència, els records i les idees van sortint enganxats com les cireres del cistell. Però aquest cistell no s'acaba mai de buidar.

Cordial amic vostre,

A. Rovira i Virgili

4

Perpinyà, 9 gener 1948

Estimat amic Rovira i Virgili:

Vaig rebre a temps les dues cartes amb què heu tingut l'atenció de respondre a la meua anterior. Us les agraeixo molt perquè m'heu propor-

cionat el gust de seguir una exposició tan clara del vostre pensament sobre aspectes dels problemes que han entretingut aquesta amable correspondència. Algunes incomoditats de salut, coincidents amb els primers freds, m'han privat uns dies de continuar parlant amb vós, però no puc amagar-vos que ho he ajornat també pel propi compte perquè temo que la nostra conversa epistolar pertorbi les vostres ocupacions sabent que teniu un públic que us espera.

*Cardó.* En primer lloc, la meua referència al cas Balmes no era al filòsof, que no m'interessa molt, sinó a la seva breu activitat política que em sembla inspirada pel mateix esperit que aquella clerecia catalana de la qual us parlava en voler situar la primera posició de Cardó i d'altres dels seus companys en la qüestió religiosa del nostre país. Els temps i la manera de presentar-se el problema són diferents, però l'actitud —per ara i potser per a sempre suspesa— que havia pres una part del clericat català tendia manifestament com Balmes a sostroure l'Església a la política de guerra civil. Potser, com feu remarcar, faltava a l'acció d'aquell grup una veritable inquietud religiosa per l'estil de la que traduïen les discussions internes del catolicisme francès d'un recent passat que heu resumit amb tanta exactitud; però a mi no em diuen gran cosa les diferències doctrinals quan es tracta en definitiva d'orientar una acció política. La doctrina en aquests casos sol ésser un pretext o una manera de senyalar diferències de conducta o de finalitat d'una posició. Vós mateix, en precisar el pensament autoritari de Maurras per a oposar-lo a la interpretació evangèlica del catolicisme dels altres, heu d'enfrontar la intransigència, més o menys maliciosa dels primers, a la tolerància dels segons en forma gairebé idèntica a com se manifestava a casa nostra l'oposició entre el fanatisme integrista i el matís liberal dels qui volien conviure amb l'esperit dels temps sense aquelles diferències doctrinals.

Desgraciadament, com em permetia d'indicar-vos en la meua carta anterior, és molt possible que els corrents sentimentals d'avui ofeguïn totes les velles perspectives d'aquests problemes que la realitat depassa o transforma. La crisi del liberalisme, de la qual examineu amb molta penetració les cau-

ses, es va accentuant en tals proporcions que sembla que les generacions noves hauran de remuntar el curs de la història per a reprendre antigues lluites que creïem superades, i és difícil de saber quines derivacions tindrà en els temps a venir la rebrotada del sentiment religiós en una humanitat tumentada per preocupacions que ultrapassin la seva capacitat de comprensió.

*Calmette.* M'ha interessat molt trobar en parlar d'aquest autor, tants punts de coincidència en la nostra manera de veure la història, encara que aquesta conversa sobre una tal matèria sigui entre un profà i un docte. Perquè si bé les vostres explicacions semblen indicar que els estudis històrics han estat de jove el vostre «violon d'Ingres», és evident que el temps transcorregut d'aleshores ençà ha donat a aquesta activitat intel·lectual una característica preponderant als vostres treballs com un dels mestres de la història en el nostre país.

Però veig per una de les vostres manifestacions, que jo no em devia explicar prou bé. Em dieu que no hi ha història sense documents, a menys de recórrer a la tradició, cent vegades més falses que la història documental, i m'ho dieu com si jo hagués afirmat el contrari. Res d'això. No sé pas com es podria intentar, no ja la reconstrucció, sinó els simples coneixements de qual-sevol moment del passat, si no es pogués disposar dels únics testimonis vivents de l'època que són les seves expressions literàries, des de les cartes privades com aquestes nostres, fins a les peces d'un procés diplomàtic o polític. Si alguna cosa m'ha dolgut més d'una vegada és que a la nostra terra la documentació sigui tan deficient, comparada per exemple amb la superabundància de França. L'interessant, com dieu encertadament, és la utilització dels documents, i és aquí on hi ha la falla de la literatura històrica que mai no m'havia semblat tan evident com ara per raó d'haver viscut, segons vaig dir-vos, un període autènticament històric com el nostre.

Es cert que el sentit crític i la penetració psicològica de l'historiador a què feu al·lusió, poden donar el moviment d'una vida a una cosa inerta com el document deixat pels homes d'altre temps; però tinc la impressió que sense una experiència com la d'ara que

ens ha fet conviure amb molts personatges històrics, compareguts l'un darrera l'altre a l'escenari de la nostra visió, és difícil d'interpretar el passat perquè a l'esperit antic li falta la matèria essencial d'una observació directa. Vós mateix reconeixeu haver comprovat que la coneixença del mecanisme dels partits polítics, de les organitzacions socials i de les institucions d'avui us ha facilitat la comprensió dels fets pretèrits, si bé creieu a la vegada que la recíproca també és veritat. Sense aquell coneixement previ, dubto de la veritat de la recíproca. És possible que en aquests conceptes, que ja són en mi un estat d'ànim, influïxi el plec professional, acostumat durant quaranta anys a tractar problemes concrets, personalment viscuts, davant de jutges que els han d'apreciar per la documentació d'un procés. I el cas de l'historiador em sembla més complicat que el del jutge. Aquest, a més de viure contemporàniament amb els fets, compta amb les informacions directes dels que hi han intervingut, mentre que l'historiador ha de suplir aquests elements de judici pels seu propi criteri, sense que es pugui sostroure a la inevitable deformació que el temps ha imposat als homes i als esdeveniments que estudia.

Encara recordo, entre molts exemples que podria citar, la sorpresa que vaig causar al meu auditori d'un discurs de clausura d'una sèrie de conferències sobre Dret Català, en dir que alguns dels juriconsults que m'escoltaven eren tan o més importants que els venerats de segles anteriors perquè la seva formació és més completa. Si no tenen —deia— l'autoritat d'aquells, és perquè la seva obra ens arriba amb la tinta encara fresca i podem comentar-la junts, mentre que els altres tenen el prestigi que les generacions intermitges han acumulat damunt del seu nom per a reforçar el valor de les pròpies recerques, de tal manera que tant o més que l'obra dels vells juristes, és el pes del treball i l'admiraació des seus epígons el que imposa respecte als nostres judicis. I això que era dit amb la intenció de valorar i encoratjar els nostres homes d'estudi, és cert en totes les activitats espirituals, des de les artístiques a les polítiques, i és el que explica aquella deformació de què us parlava de les coses passades. Els homes d'ara els coneixem com a homes,

els quals han tingut en tot temps les mateixes reaccions i els mateixos reflexos, més o menys accentuats, mentre que els antics els veiem com unes estampes de boira en les que venerem o repugnem el que han estat o representat per als que han viscut abans que nosaltres. I és gairebé inevitable que la història s'hagi de decantar per l'estudi de l'estampa més que de l'home, sobretot perquè es barreja, per altra part, en aquest treball un sentiment de solidaritat que ens fa acatar les llegendes d'on ha sortit la nostra glòria o la poetització de les nostres caigudes.

Per aquest motiu, si bé crec que teniu raó en la vostra manera de veure els casos de Macià i Claris, dubto si en el vostre judici del primer influirà el coneixement directe que teniu de l'home tant o més que de la seva acció, i si no us semblaria una blasfèmia antipatriòtica intentar el mateix coneixement amb igual desimboltura davant la imatge consagrada de Claris. A mi em passa en certa manera al revés del que em dieu. Entre els personatges dels darrers temps, un poca-solta com Hitler m'explica i m'illumina la figura de Napoleó, despullada dels seus ornaments imperials, i un mediocre com Stalin m'explica un torrat com Pere el Gran, producte els dos d'un mateix esperit tradicional. I en aquest moment tinc davant meu un article de Mauriac, que plora com sempre les desgràcies sofertes i la vastedad de la catàstrofe que creu ens amenaça, en el qual parla, com d'un contrast, «*de la joie au coeur des Français enivrés de 1789*», frase inconscient d'un mestre de psicologia, que és una demostració clara del que estic dient sobre la diferent manera de judicar una situació viscuda i una altra semblant coneguda per les lectures patriòtiques. En resum; l'únic que he volgut dir amb tot això és que la història ha pres ara per a mi un nou interès perquè l'època que he viscut hi projecta una claror que no tenia, humanitzant personatges i esdeveniments, sovint de creació més literària que real.

*El problema d'ara.* Crec com vós que el judici de les coses contemporànies és igualment difícil que el de les antigues perquè té un caràcter fatalment subjectiu, i no podem aspirar a la màxima serenitat per a examinar-les amb independència del propi sentiment; però també crec que els homes

de la nostra formació, acostumats a les pràctiques d'un pensament lliure, podem dominar millor que els altres les ofuscacions passionals perquè ens hi empeny la necessitat espiritual de trobar una lògica i una claredat confortadora en les nostres idees. I el capdavant, el nostre judici és també un fet contemporani que, si no entra a la història, serà per la seva modèstia i no per falta de realitat.

La virada que ha fet el pensament polític i social des de la nostra joventut fins ara és massa radical i completa perquè es pugui creure deguda a una evolució normal d'idees o de situacions anteriors. Està clar que les dues guerres mundials han estat per la seva magnitud una anormalitat prou forta per a trasbalsar un món amb les necessitats que han creat i els procediments que s'han hagut d'inventar per a satisfer-les; però no té una explicació tan pal·lesa que el resultat hagi de consistir en fer de l'interès general l'enviliment de l'home. Alguna causa excepcional i independent de l'evolució dels nostres pobles, per força i accelerada que hagi estat aquesta, ha d'haver influït en produir el canvi. I el fet és que el començament del fenomen va coincidir amb el desvetllament d'unes races primitives orientals que la primera guerra va sacsejar d'una letargia secular. Des de fa molts de temps, tinc la convicció —que els fets semblen confirmar i que he exposat reiteradament en discursos acadèmics o polítics, en cartes i escrits (el més recent en contestar una enquesta de la Comunitat Catalana de Mèxic)— que tot l'enrenou dels nostres dies no té altra causa que la invasió d'aquest primitivisme a la nostra civilització per a assimilar-la o destruir-la.

Les dimensions que la prudència m'imposa donar a aquestes cartes, no permeten de descabdellar la meua idea amb una amplitud que la vostra comprensió fa, per altra part, innecessària i que pot trobar el seu lloc en una nova conversa. De moment, n'hi ha prou amb fer remarcar —reproduint el que he escrit altres vegades—, que aquesta invasió, en avançar com una força cega de la naturalesa per estímuls semblants a altres invasions històriques, ve amb tot el pes de les tradicions i dels prejudicis ancestrals d'unes masses, resignades a la necessitat racial d'un despotisme tutelar que supleixi l'esforç de la pròpia llibertat i les mantingui

en la il·lusió d'una vaga missió de poble escollit per a redimir un món en perdicció. Com sempre que s'ha presentat a la nostra civilització el mateix problema, la invasió ha estat ajudada i sol·licitada, i ho ha estat ara, just al moment en què una noció més o menys conscient del seu volum, ha representat per a la massa invasora aquella hora d'expansió apostòlica que en casos semblants ha sonat en tots els pobles. I d'això no en trec per ara altra conseqüència que l'efecte immediat d'haver portat al primer terme de les nostres preocupacions l'amenaça d'una nova restauració de l'absolutisme polític. Perquè la invasió material ha estat precedida per la invasió espiritual que ha submergit molts pobles de les nostres latituds, començant pels de nissaga intel·lectual tan il·lustre com Itàlia i Alemanya. I el totalitarisme d'origen oriental d'aquestes dues nacions europees, vençut militarment en la darrera guerra, triomfa políticament contra tota previsió.

Aquelles causes de desvaloració del liberalisme que —com he dit i repetit— examineu amb tanta penetració en la vostra carta, més que causes inicials, em semblen causes derivades de la influència d'aquest esdeveniment, o millor dit, amenaça d'esdeveniment polític de caràcter universal. I crec que mentre no ens situem en aquest punt de vista essencial, serà molt difícil d'explicar el desori d'idees i de sentiments que pertorba els nostres temps. No sé quina sort li està reservada a la invasió en marxa. El dogmatisme social que ha manllevat com a signe, va prenent l'aspecte de la maniobra històrica —que de tan repetida ha esdevingut vulgaritat— d'aixecar una demagogia al servei d'una força reaccionària per a la restauració absolutista. I en un altre ordre ve a ésser, com la unitat de la fe catòlica en l'Espanya del segle XVI, la justificació espiritual de les expansions de l'absolutisme d'un partit que a Espanya era l'absolutisme dinàstic. És possible que fracassi com altres invasions de més empenta que van topar amb resistències inesperades, però el procés ha estat sempre llarg i la humanitat que hi ha hagut de passar ha sofert greument de les seves influències com ara. Ja es veurà si és o no un valor eficaç de resistència tota la labor de segles que ha afinat la noció i el sentiment de la digni-

tat dels homes fins arribar a l'expressió política de la democràcia liberal que, amb els seus drets formals, havia obert un camí il·limitat a totes les solucions jurídiques de justícia social.

A vegades em sembla que aquella massa gregària, amb els conductors que ha produït, és d'una matèria tan prima que no pot contrarestar la força d'una civilització més evolucionada; però altres vegades penso que la falta de qualitat és una fermaça d'èxit en moviments instintius d'aquesta mena. Per altra part, la democràcia liberal és una realitat tan jove, que no ha pogut eliminar o absorbir els illots de primitivisme que viuen encara entre nosaltres i que poden ésser un motiu de feblesa. I el perill que crec més greu és que la nostra massa de què parlo sigui enquadrada i dirigida pels mateixos que, amb el pacte germano-rus, van voler aprofitar-la per a desfermar la darrera guerra en profit comú. Però és aquest un tema nou que allargaria massa la carta.

Fins a una altra. Molt bon any per a tots vosaltres. Cordialment com sempre, bon amic vostre.

A. Hurtado

5

Perpinyà 2-2-48

Estimat amic Hurtado: Vaig rebre la vostra segona lletra el dia abans de sortir cap a París, on em va caldre restar dues setmanes. De retorn ací, he hagut d'enllestir feines urgents de col·laboració en les nostres revistes americanes. I aprofito la primera clariana de temps lliure per a contestar-vos. Aquests diàlegs amistosos i podem dir espirituals, em són més agradables que les discussions polítiques. Seguim, doncs, la nostra conversa escrita.

Cardó. És cert que vós us referíeu al Balmes polític; jo vaig alludir també el filòsof i l'escriptor, aspectes en els quals, vistos els seus llibres i escrits, el considero sobrevalorat, i no sóc sol a tenir aquest parer. Persisteixo a dubtar de la identitat d'esperit de la seva política i la que semblaven representar certs clergues catalans d'ara o suara, Cardó és va cansar molt

aviat de fer de liberal. I sospito que en la seva posició —lloable— davant el franquisme, hi va tenir una part decisiva Vidal i Barraquer. Potser l'arquebisbe va salvar el canonge d'una caiguda com la de mossèn Carreres, antic director espiritual de l'ala dreta de l'Acció Catalana.

Amb tot i això, bon goig si ens sortís un floret de clergues d'esperit balmesià! Recordo que Balmes havia atret a les seves doctrines polítiques alguns homes d'esquerra del seu temps, entre ells aquell bon cerdà, Lluís Cutxet; però aquest era creient en religió. Em sembla difícil que Balmes s'hagués entès amb esquerrans de tipus laic, com són la majoria dels del nostre país.

Quan el número 104 de la «Revista de Catalunya» estava ja a punt d'entrar en màquina, es va rebre un escrit de Cardó responent a alguns extrems del meu article sobre el seu llibre. L'Obiols va mostrar-me el text cardonià abans de llegir-lo ell, i li vaig dir, un cop llegit, que jo no tenia cap inconvenient que fos publicat. És en general una rectificació, amb estratègia de retirada respecte a certes afirmacions i amb un desig d'atenuar les crueses de la *Histoire spirituelle*. Incorre en jocs de prestidigitació fets amb poca traça i amb poca memòria. Ve a ésser una cosa per l'estil d'aquella que us va trametre com a rectificació a «Quaderns», però menys arrogant. Jo em limitaré, en el número següent, a una *mise au point* dels quatre o cinc punts que ell intenta discutir. El to és correcte i cortès, encara que parli al final de les altres errades que jo he tingut la galanteria, diu, de no esmentar. Anuncia que en l'edició catalana les corregirà totes. Es nega a dir si ell és liberal o no, recolzant-se en les diverses accepcions del mot.

*Sobre la història.* Feia jo la defensa —relativa— de la història documental referint-me a la vostra frase de «documents morts». És evident que, com vós mateix dieu, no es pot prescindir de la documentació. Tota la història moderna ha estat bastida sobre aquesta base. Admeto perfectament que els documents no són sovint més que una imatge incompleta i deformada —morta i tot, si voleu, en algun cas— dels fets i dels homes. És ací, em sembla, on ha de distingir-se l'historiador autèntic del simple cronista i del feixuc arxiver-bibliotecari. Cal un grau consi-

derable de penetració psicològica i de coneixença dels tripijocs interns d'actes, lletres, missatges i proclames, i fins diré un cert esperit detectivesc. Per procediments gairebé policíacs vaig descobrir l'autor d'un Dietari anònim i inèdit de la Guerra dels Segadors que hi ha a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, i del qual resulta autor, indubtablement, un canonge de Tortosa, Francesc Puig, home de confiança de Claris. I els motius dels dubtes que vaig tenir sobre la línia genealògica establerta per Calmette damunt la base del boirós Asnar Galí, van ésser, de primer, de caràcter lògic. Sóc un racionalista impenitent, i no em sap greu d'ésser-ho i de proclamar-ho. Totes aquelles coses humanes que no han passat pel sedàs de la raó, em fan una mena d'angúnia. La raó és la gran clarificadora del nostre ésser. Insuficient i imperfecta i tot, no pot ésser suplida humanament per res. I heus aquí que, per un espontani lliscament de les reflexions, me'n vaig del camp de la història al de la filosofia.

És molt interessant el que dieu sobre la mesura dels homes. Veritat que el miratge de la història augmenta sovint les proporcions d'una personalitat. També a mi se m'ha acudit de preguntar-me algun cop si tal prestigiós personatge històric, amb estàtua i tot, no va ésser com algun dels homes deficients que hem tractat i conegut. Per aquest cantó, no sóc gaire idolàtric. No em formo dels herois ni dels patricis una visió massa espectacular. L'estudi a fons d'alguns homes nostres del passat ha empetitit als meus ulls la seva figura, començant per alguns reis. Estic convençut, per exemple, que Jaume d'Urgell era un pobre home, que certs guerrers almogàvers i de les guerres del 1640 i el 1714 no valien més que alguns caps de la nostra guerra civil. Però en altres casos, la figura m'ha aparegut més alta. Així m'ha passat amb Pau Claris, que alguns presentaven com una mena de Vallès i Ribot. Les seves lletres —les principals són encara inèdites— aclareixen tots els seus actes, i mostren un home d'intel·ligència i de caràcter excepcionals, molt superior al que presenta aquella peça de retòrica completament inventada per Mello en el fons i en la forma.

Sempre he cregut que les llegendes, acceptables i fins útils en poesia quan la veritat històrica és coneguda, són

malfactors quan es sobreposen a aquesta o bé omplen els seus buits. A mi m'ha plagut, per exemple, desfer o contribuir a desfer moltes llegendes de la nostra història nacional: la de les quatre barres de sang, la de la gran saviesa de Jaume I, la del gran sentit polític de Pere el del Punyalet, la de l'heroisme de Fiveller, la de l'assassinat del comte d'Urgell, la del Corpus de Sang, etc. Em desplauen les estampes de què vós parleu. Però hem de pensar que la veritat humana, ni en la història ni en la realitat present, no pot ésser més que una aproximació.

Confesso que, en algun cas, sento indulgència o preferència vers un home històric per efecte d'una qualitat d'ordre intel·lectual. No admiro gaire Napoleó. Però Hitler no haurà deixat res comparable a les proclames i arengues napoleòniques, i això que el *Mein Kampf* no és el llibre d'un perfecte ase. Quant a Stalin, el considero el més intel·ligent dels directors soviètics i el més acostat a la mentalitat mediterrània (ell és georgià, no pas rus); els seus treballs sobre la qüestió de les nacionalitats són força notables.

*La crisi del liberalisme.* Participo de quasi totes les vostres opinions a propòsit de la profunda crisi contemporània, no ja sols de la idea, sinó de l'estat d'esperit liberal. El liberalisme, que conté un fons d'escepticisme filosòfic (almenys com a «hipòtesi de treball») implica per un altre costat una fe en l'home. El segle XIX, empès sentimentalment en molta part pel romanticisme, va ésser en aquesta qüestió massa optimista. Els desenganys han dut el pèndol cap a l'altra banda, ¿No convindria ésser més realistes, i reconèixer que l'home és encara —i l'adob no pot fer-se en una centúria— un ésser deficient, contradictori, camp de lluita de forces oposades, però que tot sistema que classifiqui els individus a priori davant els drets polítics i socials, és molt pitjor que el que estableix en principi un nivell comú, una essencial igualtat? Per aquest cantó defenso jo la democràcia i el sufragi universal. No funcionen prou bé; però totes les altres coses són pitjors. El crèdit de confiança és necessari en aquesta banca que és la societat, ni que ja sapiguem que hi haurà molts insolvents i moltes fallides. Liberalisme i democràcia tenen al capdavant un poder d'educació, i algun que altre po-

ble —l'anglès, el suís, els escandinaus— l'han aprofitat remarcablement.

Es clar que aquestes consideracions pesen molt poc davant l'onada instintiva d'avui. Per a molts homes, la llibertat, que implica responsabilitat i tria, és una càrrega feixuga més que no pas un bé i un do individual. El gregarisme dispensa de l'esforç mental, dels dubtes i dels problemes de consciència. Afegiu a això les majors dificultats de moure els mecanismes collectius, tan complicats en els nostres dies, sobretot en economia, i tindreu les dues raons —psicològica i mecànica— que expliquen la virada cap al doble dirigisme polític i econòmic.

Estem, realment, davant un retorn ofensiu de les tendències absolutistes, disfressades amb vestits diversos. Però els liberals no han d'abandonar el combat, la vera resistència. Una de les meves recances és que el nostre poble —diferentment del de Castella— hauria estat, si hagués viscut lliure, un petit poble fidel al demo-liberalisme enfront dels grans Estats autoritaris. El veïnatge occidental ens ha perdut, sense que això vulgui dir que en la nostra dissort no hi hagi també la influència dels defectes i els disbarats propis. Tampoc per ací no hem de cedir. Ni com a catalans ni com a liberals hem de rendir les armes. La nostra generació, amb totes les seves falles, podrà presentar un balanç positiu de la seva obra. Que en el cel fosc, brilli per a nosaltres un estel. Ni que només fos il·lusió òptica —jo crec que no ho és— ens ajudaria en aquest llarg tros de mal camí. Pugui l'any 1948 dur-nos una clarícia.

Vostre de cor,

A. R. i V.

6

Perpinyà, 18 mars 1948

Estimat amic Rovira i Virgili:

Quan vaig rebre i llegir la vostra carta del dia 2 del passat febrer, em vaig decidir a esperar que sortís el número 104 de la «Revista de Catalunya» amb l'article que m'anunciàveu de Cardó, però el número no s'ha rebut a casa, i en aquest temps d'espera, l'actualitat ens ha caigut al damunt amb una for-

ça que deixa a segon terme les qüestions inicials d'aquestes converses nostres. Ja podeu suposar que em refereixo d'una manera especial als esdeveniments de Txecoslovàquia, no pel cop d'Estat, que és la forma habitual de la vida política en la tradició dels pobles eslaus, sinó per la resignació o la complaença amb què l'han rebut els txecs, que semblaven emancipats d'aquella tradició.

Ara he tornat a llegir la vostra carta, i amb tot i ésser la mateixa, sembla que hagi perdut l'aroma dels seus primers dies. És la confessió renovada, i en alguns moments abrاندada, dels dos principis capitals de la vostra formació espiritual i política. Nacionalista català i demòcrata liberal, us sentiü a bastament protegit per a suportar amb èxit aquest llarg tros de mal camí que semblen condemnats a passar. Però la reflexió i el raonament tenen tan poc a veure amb els corrents actuals del món, que la brillant exposició del vostre pensament, vista amb la claror que hi projecten els darrers fets, dona més la impressió d'un enyorament que d'una esperança. Per a mi, el que acaba de passar és una nova confirmació del que us deia al final de la meua carta darrera, i malgrat el desig que compareixo amb vós que el nostre poble es mantingui fidel a l'esperit democràtic i liberal que tots els historiadors li reconeixen com la seva més clara característica, no em puc estar de considerar als homes de les nostres idees com uns fantasmes que es fan la il·lusió de viure en un món que ja no és el seu.

Comprenc que es poden veure les coses amb menys amargor. En primer lloc, perquè sé que és propi de tots els temps que els homes que els viuen els trobin calamitosos, i en segon lloc, perquè es viu sempre sota l'amenaça d'algun dany contra la nostra actualitat i la imaginació tendeix a creure'l catastròfic. Però tot i fent part deguda a aquests factors de possible deformació del pensament, no hi ha dubte que el que té de desagradable el moment actual és que les lluites severes que anuncia són a favor d'un moviment de regressió cap a velles formes del viure, impulsat per un primitivisme racial que no les ha pogudes superar. I contra això no pot res, ni l'obra espiritual d'on havia sortit l'ho-

me modern, ni el valor dels principis que consagren el sentiment de la seva dignitat. Al revés; més aviat sembla que el temps que portem de pràctica d'aquest principi, en afinar la sensibilitat dels pobles de la nostra civilització, els hagi despullat en bona part de la força d'aquells instints primaris que els serien indispensables per a defensar-se. Perquè en rigor no estem davant d'una qüestió d'idees, sinó del fet biològic o simplement físic d'una brusca penetració del gregarisme oriental en la nostra vida, que no sabem si està en prou condicions per a resistir-la.

Tinc els meus dubtes que els txecs en general estiguin tan apesaratats com suposem per la caiguda de la seva República parlamentària. Hi ha motius per a inclinar-se a creure que per una afinat de raça o per un altre motiu semblant, aquell famós nacionalisme dels txecs, sempre vivaç sota totes les dominacions i aquell esperit liberal que donava el to al primer règim polític de la independència nacional retrobada, s'han esvaït o han resultat inoperants davant la profunditat d'un trasbals intern que ha encomanat a la multitud la il·lusió gairebé mística dels seus germans de sang que un sacrifici total dels atributs de la personalitat humana és el camí de sofriment exigit per la redempció de tots els pobles. En el fons, ve a ésser la forma actual del sentiment que en altres èpoques no molt reculades de la vida eslava havia imposat el mateix sacrifici per a la puresa de l'ortodòxia cristiana. Però el que desconcerta i que justifica totes les aprensions sobre l'anihilament de la nostra civilització, és que pobles com el nostre, d'una raça tan diferent i d'una tradició democràtica tan intensa, hagin revelat en ocasions ben recents un estat d'ànim disposat si no a acceptar, a suportar les normes de la mística estepària. I això és el que fa pensar en la història de totes les invasions com explicació única d'un fenomen que no pot respondre a cap derivació lògica o comprensible de la nostra formació espiritual.

De la vostra carta es desprèn que aquesta visió del problema no us sedueix. He seguit amb interès el vostre raonament i veig que la posició política personal us decanta més a examinar els factors de la nostra feblesa que han pogut determinar, com en un moviment de pèndol, l'actual retorn a

l'absolutisme polític. Entre aquests factors, en descobriu dos d'importància principal, com són la deficiència de molts homes per a la llibertat, que és responsabilitat i esforç i les dificultats a moure els mecanismes collectius tan complicats de l'economia. Dos fets que, com dieu, «expliquen la virada cap al doble dirigisme polític i econòmic». És molt possible que tingueu raó; però, així i tot, no veig prou clar que cap dels dos dirigismes hagi d'exigir —com us deia en la meua darrera carta— l'environnement de l'home. Sembla que en les nostres latituds i en els nostres llenguatges, una cosa és dirigir i una altra dominar, com l'ésser dirigit no vol dir estar sotmès a un poder omnipotent amb dret de vida i de mort, ni venir obligat al sacrifici total de la pròpia persona com l'única manera de fer viable la direcció. Per a arribar a aquest resultat, es necessita que entri en joc un element d'acció prou fort o prou estrabullat per a esborrar d'un cop totes les influències morals i sentimentals d'un llarg gaudiment de la llibertat de l'esperit. I estic segur que aquest element ha d'ésser extern a l'ànima dels nostres pobles. Perquè és difícil de creure que tota l'obra cultural de dos segles —per a no parlar dels anteriors— sigui tan poc consistent, que unes hores de desmai o de desengany hagin estat suficients per a fer-la avorrible, i tornar a aixecar com una esperança les situacions odioses que havia vençut. És que aquestes situacions vénen portades per unes multituds exòtiques que no les han odiades encara per no haver-ne conegut ni concebut d'altres mil·lors i que les adoren amb tota la fe d'una santa tradició. El contagi d'una fe semblant, que va guanyar —com us deia en l'altra carta— molts pobles de la nostra cultura, començant per Itàlia i Alemanya, ve ajudat ara per una acció espontània i habitual de terror i pel prestigi aparatós d'una força bèlica més o menys autèntica, causes directes les dues d'aquest canvi tan sobtat com inesperat que experimenten els nostres pobles. L'altre dia vaig llegir un autor que comparava la situació d'aquests pobles a la de les viles de les diferents regions de l'Imperi romà quan se sentien a frec de passar sota el domini de les tribus germàniques invasores, i em va semblar just, potser pel que tenia de coincident amb la meua impressió sobre aquest problema.

Està clar que té un interès i una influència la transformació econòmica a què estem assistint, provocada o estimulada per tants motius d'ordre vital; però ni és el factor únic, ni tan solament el més important. El fenomen que examinem de la improvisada virada espiritual d'ara s'hauria produït exactament amb un altre tema perquè aquest és sempre la part circumstancial i anecdòtica dels grans trasbalsos populars. L'única cosa viva i estimulant del marxisme que juga ara un primer paper, és dintre l'atapeïment del seu evangeli social, el principi de la dictadura, que és igual en nom del proletariat com de l'exèrcit, de la noblesa o de la monarquia. En l'Espanya imperial, la dictadura dinàstica —que era també l'única cosa viva i estimulant del règim— actuava en nom de la salvació eterna de les ànimes i, com deia el vell Masaryk, malgrat la diferència d'ideologia i de propòsit, la seva Inquisició ha reaparegut en l'actual dictadura eslava pels mateixos motius del seu origen que es redueixen a l'affirmació de la infalibilitat del dogma dictatorial. El cas és que el marxisme —que té la desgràcia o la fortuna de no encertar gairebé cap de les seves previsions— no ha esdevingut el signe d'una força positiva fins a ensopegar amb una massa que, tot i sent una de les menys industrialitzades del món i menys indicada per a la realització de la doctrina, portava el tresor d'una tradició consubstancial amb el despotisme de les dictadures. I com sempre, l'actualitat explica el passat, i compremem ara, amb l'espectacle de les multituds esclaves, que fos el poble el qui a Espanya demanava el sistema inquisitorial de coacció violenta pel temor de trobar-se desemparat enfront de l'esperit del mal que conspirava per a la seva perdició, com també ens expliquem els plans de combat d'Ignasi de Loyola amb les seves regles d'una obediència *perinde ac cadaver* com a base d'un partit únic i entenem que els reis dictadors, a desgrat de la mística religiosa del règim, poguessin impunement fer la guerra contra el Papa si no els era favorable, amb tot i atribuir-li la representació divina del seu propi poder, actitud equivalent als atacs d'ara contra la democràcia en nom de la democràcia, la qual es moteja per al cas amb la redundància de popular.

Per altra part, des d'un punt de vis-



ta doctrinal, el comunisme no és, ni en rigor vol ésser, una solució, ni humana, ni intel·ligent, ni eficaç del problema inquietant de la condició dels homes que executen els treballs manuals. Sempre m'ha xocat sentir dir que per a combatre el comunisme, el procediment més indicat és accelerar les reformes socials que poden millorar la situació dels obrers. Això em sembla un *non sense* com diuen els anglesos perquè no sé a títol de què s'hauria de combatre el comunisme de cap manera, i menys amb millores parcials, si ell representés realment una millora total. El que passa és que el comunisme autèntic no es preocupa ni s'interessa pel millorament de la condició obrera. El benestar i la felicitat dels homes són considerats com un ideal petit-burgès i anticomunista perquè més aviat destorba que no afavoreix la conquesta del poder en nom dels obrers en quant aquests deixen de ser la base de sofriment que requereix l'estímul d'aquella conquesta. Tots els totalitarismes, el comunista com el nazi i el dels teoritzants del supernalisme de la revolució nihilista, dels quals ha sortit la nova filosofia germànica de l'existencialisme, es pronuncien amb unanimitat contra aquest concepte que en diuen hedonista de la vida, perquè entenen que la vida ha d'ésser lluita i turment per a forçar l'home cap al seu destí. Aquesta posició, que respon a la puresa del dogma del nou absolutisme, reproduïx una vegada més la semblança d'aquest amb el dogmatisme religiós de l'absolutisme espanyol i les seves subtileses. Ara mateix, per exemple, s'està discutint, amb motiu del nou drama de Montherlant, *Le Maître de Santiago*, si la mística de renunciament i d'ascetisme d'aquest personatge espanyol de l'època imperial és de pura essència cristiana, o si és en realitat l'expressió d'un orgull diabòlic i anticristià. I és segurament la remarca d'aquesta mena de semblances la que ha fet dir que el sistema marxista, d'una base científica tan precària, té en canvi una base teològica perquè Marx va aportar a l'examen de la societat limitada que coneixia els exercicis acrobàtics de les interpretacions del Talmud més que l'estudi directe de la vida. Però jo he cregut sempre que el marxisme és en rigor la prussianització del problema social, com Hegel que va precedir-lo era en les se-

ves teories de l'Estat, la prussianització del problema polític, igual que Luter com un precursor del mateix esperit, va ésser la del problema religiós i Nietzsche com a continuador, la del problema moral. És la dèria perpètua d'hegemonia d'aquesta raça dissortada que, amb les seves grans qualitats, busca i no troba en els diferents aspectes de la vida dels pobles la força de simpatia i de seducció que cal per a ser un guia de la humanitat. I ara el marxisme, contra tota previsió, ha de fer de bandera a l'expansió d'un primitivisme que s'adiu amb el seu postulat de la dictadura.

Dieu amb molta raó que «la nostra generació, amb totes les seves falles, podrà presentar un balanç positiu de la seva obra», i em permeto d'afegir que la part més realment positiva d'aquest balanç és la de la qüestió social. Jo que no crec ni he cregut mai en cap de les doctrines d'absolut que tenen la pretensió d'ordenar els esdeveniments com a conseqüències d'un principi teòric, m'he sentit sempre d'acord amb la democràcia liberal precisament perquè en lloc de proposar solucions doctrinals als problemes humans, funda el règim polític en la pràctica d'uns drets formals que fan possible totes les solucions. I la nostra generació és la que ha reconegut en termes ben clars que l'organització del treball nascuda dels progressos mecànics, havia donat a l'obrer la noció i la mentalitat de la seva existència com a massa, i a partir d'aquest reconeixement, ha creat per mitjà de les nostres institucions democràtiques tot un ordre jurídic que ha fet penetrar la massa en els Codis que la ignoraven aixecant-la a la categoria de subjecte de dret. És senzillament prodigiosa la ufana amb què ha crescut aquesta branca del dret civil que, amb el nom encara imprecís de dret social, no solament ha convertit en problemes jurídics de justícia els vells conflictes del treball, sinó que ha suprimit tota limitació a les infinites possibilitats de futures evolucions. Aquesta obra subsisteix, però l'esperit n'és absent. La massa s'ha cansat, i com si enyorés l'emoció de les servituds del passat, prefereix deixar d'ésser subjecte de dret i esdevenir súbdit del capital, aixecat al rang de sobirà amb tots els atributs, fins els més oblidats, d'un poder absolut d'estat. I és curiós que per simple rutina verbal encara s'aplica el nom

d'Estat capitalista als països on subsisteix el capitalisme privat en oposició gairebé còmica als pobles on l'Estat ha volgut proclamar-se únic capitalista i únic patró.

Aquesta posició absorbent de l'Estat, que teòricament ha de durar fins a una hipotètica desaparició de les classes socials, té per a la multitud el mèrit indiscutible de voler eliminar els privilegis que, com en totes les situacions, s'han creat a l'ombra de l'actual règim econòmic, els quals, pel sol fet d'ésser existents, són l'inevitable punt de mira de tots els odis dels que els sofreixen, sense reparar en la grandor dels privilegis del successor. És el cas dels nacionalismes que es lliuren a qualsevol opressor que els prometi emancipar-los del jou que pateixen. Jo que no tinc cap privilegi a defensar, no sento animositat contra cap experiència, socialista o comunista, que pugui i vulgui aspirar a ésser una millora social, malgrat totes les aprensions d'una sobtada desaparició dels quadres actuals sense uns equivalents per a substituir-los. El que em desplaça i em repugna com una bretolada és que aquesta experiència hagi d'ésser feta per la força reaccionària d'un vell absolutisme que és la negació de totes les conquestes de l'espiritualitat dels homes. Al capdavant, la part més vistent de la transformació d'ara, que és la preponderància de la funció econòmica de l'Estat, no ha vingut com la veia venir el marxisme, o sigui, com la conseqüència d'una poderosa concentració capitalista en poques mans i la consegüent proletarització dels altres homes, sinó que ha vingut per un motiu oposat que la guerra ha fet evident. És que la magnitud que han pres les empreses d'interès general depassa les possibilitats limitades del capitalisme privat, i en alguns casos, fins les dels Estats que no són una potència imperial. Qüestió econòmica nascuda dels fets com sempre i no d'una teoria com mai, demana una solució també econòmica d'una innegable importància política que cap raó no obliga a sostreure al lliure joc de les institucions democràtiques per a fer-ne el pretext d'una acció retrògrada de revenja del despotisme contra les llibertats i la dignitat dels homes.

Això fa pensar en l'aspecte pintoresc que donen a aquesta qüestió molts homes —alguns d'ells intel·lectuals— que per haver pertangut sempre a for-

macions polítiques d'esquerra, s'han fet comunistes o simpatitzants, creguts de bona fe que el comunisme, amb el seu llenguatge revolucionari, les seves execucions sumàries, i les seves declamacions marxistes, és o almenys representa un pas endavant cap a l'orientació esquerrana de les lluites polítiques. Són els mateixos que en els nostres temps joves es feien per igual motiu anarquistes, que era la doctrina més en voga en els medis avançats encara que sense les perspectives generoses del dirigisme econòmic. Fins ara fa poc no s'ha decidit algú de posició eminent a dir, com acaba de fer el ministre treballista britànic Morrison, que el comunisme és un partit de dreta, afirmació que m'havia permès de fer modestament des de la meua posició de peu pla. El més probable és que no ho creurà ningú perquè les coses no són el que són, sinó el que la gent imagina que són. Però el cert és que davant de tots els problemes concrets de la vida pública, la posició dels comunistes és invariablement la mateixa on hem trobat sempre situada la gent de dreta. No hi ha gaires mesos, amb motiu del cinquantenari del «*J'accuse*» de Zola, era manifest el contrast entre l'actitud oficial dels comunistes d'adhesió a la commemoració de la data i la seva obligació partidista de fer-se pròpies les idees i les paraules de la patuleia antireyfusista a favor del dret de la justícia d'Estat a imposar per la força el respecte i l'execució dels seus errors. No cal parlar de la seva política exterior que sembla, més que una còpia, una paròdia hitleriana, bastant baixa de sostre. I encara cal parlar menys de la seva política social, amb els sindicats —que havien estat la primera atribució de la qualitat de subjecte de dret a la massa obrera— convertits en dependències d'Estat, subordinades a l'autoritat del capitalisme oficial, i amb un règim industrial de patró voraç que castiga com una deserció la falta de puntualitat o d'assiduitat en el treball i com una traïció l'intent d'una vaga per a reclamacions collectives, o un règim agrícola que ressuscita el latifundi senyorial. Tot plegat fa semblar justa l'observació de Jacques Pirenne, segons la qual és un ritme de les civilitzacions el passar d'un feudalisme a l'altre —representat sempre per l'oligarquia dels funcionaris imperials— a través de tot

un procés que va de l'individualisme a l'estatisme.

No sé si és imminent com tem molta gent el perill de la invasió armada pel mitjà d'una guerra. Tinc de fa temps la impressió, o millor, la intuïció —perquè no es pot fundar en un coneixement controlat de dades precises— que mentre els alemanys que els menen no es creguin prou preparats per a enquadrar-los i dirigir-los, els russos no arriscaran el prestigi que encara es manté d'una força de la qual em sembla són els primers a dubtar. Però potser té raó el mateix Pirenne quan suposa amb un gran optimisme que la temuda formació dels dos blocs o imperis diferents, separats ara com sempre per la famosa cortina de ferro que els fa interimpentrables, és una garantia de pau semblant a la *pax romana*. Sigui el que sigui, no és aquest problema tenebrós el que de moment m'inquietava, com haureu vist, sinó la submersió de l'esperit dels nostres pobles pel d'unes masses i d'uns dirigents tan tronats que, aixecant la força cega de l'instint ancestral pel damunt de la intel·ligència, fa de nosaltres els fantasmes de què us parlava al començament. Vós que héu format part d'un Govern d'exili, podeu estar més ben informat que jo sobre la influència d'aquestes situació en la nostra terra. De moment, veig que el govern s'ha dissolt perquè l'actualitat n'havia fet un símbol més que un instrument.

Aquesta vegada he passat de la mesura o de las dimensions que m'havia imposat en les nostres cartes, i m'aturo per a no embrancar-me en altres consideracions que la farien massa llarga. Vostre cordialment i amb l'afecte de sempre.

A. Hurtado

7

Perpinyà, 3-5-48

Estimat amic Hurtado: En agafar la vostra lletra del 18 de març passat per a rellegir-la abans de respondre-hi, faig mentalment un resum de tots els fets importants que en l'ordre internacional han passat aquests darrers mesos; i bé que avesat als estudis històrics i

amic de passejar en esperit pel món i pels segles, sento el vèrtig d'un moviment rapidíssim. La història és com aquells rius que, després de mig adormir-se en les grans planes, es posen a córrer igual que un torrent en els trossos de llur curs on el terreny fa penedís. La premsa —més mal feta avui que deu o vint anys enrera— no dona l'abast per arreglar els títols sensorials. Ara sí que no cal que els periodistes facin sortir les serps de mar, ni a l'estiu ni a l'hivern. El desbordament de fets i notícies submergeix les pàgines dels quotidians, i sovint hi naufraga, no sols el bon sentit, ans encara la geografia. La confusió dels esperits s'hi reflecteix en forma alarmant. Els periòdics d'ara, més que els d'altres dies, són un mirall de la societat; creixença de la magnitud —més grandària que grandesa— dels fets, i minva en els homes que haurien de dominar-los i encarrilar-los. Els equips polítics —i els altres— són deficientíssims. Homes petits se les heuen amb fets grans. Els Estats Units tenen actualment l'hegemonia mundial, i els seus polítics són ben mediocres. Com més realistes volen ésser, més se separen de la realitat. Per veure bé la realitat, cal intel·ligència, i no sols documentació amb reports, enquestes i estadístiques. Roosevelt, en l'aspecte intel·lectual, no era res d'extraordinari, però ell i els seus íntims consellers estaven força per damunt de la colla que els ha succeït.

Baixa intel·lectual i baixa ètica. La conducta de les grans potències en la qüestió de Palestina, per exemple, no té nom. Caldria inventar-ne un per a expressar bé aquesta barreja d'incomprensió i d'informalitat dels polítics i diplomàtics que manegen l'afer. Em recordo d'aquella famosa sortida de l'Eduard Calvet davant dels comentaris de certs homes de l'antiga Esquerra sobre la Setmana Tràgica a les taules de la desapareguda Maison Dorée de Barcelona: «Senyors, me'n vaig al Círcol Carlí per veure si trobo algun liberal». Ara podríem dir davant les deliberacions d'Assemblees, Consells, Comissions i certs Governos: «Senyors, me'n vaig a parlar amb una tribu de gitans per veure si trobo alguna persona formal.»

Comparteixo, amic Hurtado, la vostra angúnia i el vostre desencís davant l'espectacle planetari. Si alguna cosa falla definitivament, no és, al meu en-

tendre, la idea de llibertat o la de democràcia: és la de progrés, que hi anava lligada fortament. Que la línia del progrés —parlo ací del progrés espiritual, és clar— no és dreta i seguida, prou que ho sabem; però les seves tortes i les seves interrupcions no semblaven amenaçar el sentit general de la direcció cap endavant. Avui hom té la sensació que aquest sentit mateix està amenaçat, i fins torna a alçar el cap el vell pessimisme desolat que té el progrés per una il·lusió, per un miratge. Veieu? Si per una banda em faig càrrec del violent retrocés d'aquestes darreres dècades i dels greus perills per les properes, no m'avinc a la tesi negadora del progrés humà. Sense ésser filosòficament dualista —m'inclino a creure que essencialment tot és u— veig en l'home dues natures que es brollen interminablement, i no penso que la millor hagi de sucumbir. Té sovint desfetes tràgiques, però el descobriment que produeixen només de dur a creure en la fi de la civilització. Fins diré que el tros de mal camí en què ara ens trobem no serà tan llarg, de molt, com el que començà a la fi del segle xv, quin segle, aquell! La gent d'Orient eren aleshores els turcs. A l'Occident, la llarga lluita entre la democràcia medieval i l'absolutisme monàrquic es decidia pel triomf d'aquest, antecessor del modern totalitarisme. Com remarca Henri Pirenne —millor historiador, em sembla, que el seu fill Jacques (i no vull dir que aquest sigui dolent)— les ciutats accentuaven llur tendència republicana, en el sentit de les llibertats locals, mentre les monarquies es preparaven a l'absorció. És probable que els catalans que feren la revolució contra Joan II, en veure el camí que prenen les coses en temps de Ferran el Catòlic, creguessin que tot s'havia acabat per a llurs idees. El col·lapse català tingué una durada de tres centúries en l'aspecte cultural, de dues en el polític. Això ens porta a reivindicar la segona meitat del segle XVIII i el XIX, que obriren les portes a la doble llibertat individual i nacional. ¿Hauria estat un gran consolat per a aquells homes el tenir la seguretat que, al cap de dos o tres-cents anys vindria una nova era democràtica? És la situació moral en què ens trobaríem nosaltres si Hitler hagués triomfat. Un hom pot consolar-se en certa manera comparant mentalment les dues situacions. Si avui

ens trobem amb una minva del sentit demo-liberal, ¿què hauria succeït si el nazi-feixisme hagués triomfat en la guerra? Jo vaig escriure a la «Revista de Catalunya», l'any 1938, un article mostrant el perill gravíssim d'un eventual triomf de les tendències totalitàries i donant una visió fosca del món que en resultaria. El bon amic Ferran Soldevila va voler rebaixar una mica la negror de les perspectives per mi assenyalades. I vet aquí que l'actual postguerra em demostra que encara em vaig quedar curt. Si havent triomfat els «bons» estem tan malament, ¿com estariem si haguessin triomfat els altres? Hauríem tornat a entrar en un període comparable, però pitjor, al dels segles XVI-XVIII. L'haver-se evitat aquest perill màxim, és una de les causes que m'inclinen a mirar l'esdevenidor amb una invencible esperança. Potser en aquesta posició meva hi ha el resultat d'una necessitat biològica. Necessito creure i esperar; i busco la creença i l'esperança pel camí de la raó, tan estret com es vulgui, però l'únic camí propi de l'home.

Les forces demo-liberals són poderoses en el món. Alguna cosa duen dins, els homes i els pobles, que en llur part millor s'hi senten atrets a despit dels dolors i els desenganys. En les grans crisis de la història, aquesta tendència, àdhuc vençuda, es presenta cada vegada més extensa i intensa enmig de les contradiccions i les desviacions. El residu demo-liberal d'avui és molt més dens que el del segle xv. Considerant l'evolució de la història —i no parlo ja de la prehistòria— no podem deixar de reconèixer la realitat del progrés humà. Allò que hi ha és que aquest progrés, a través del teixit complicadíssim de la psicologia, no apareix en formes geomètriques, podríem dir, i el qui limita el camp de visió a una època determinada, cau fàcilment en il·lusions òptiques que el fan ésser massa afirmatiu o massa negatiu.

No, no, amic Hurtado: encara no som fantasmes els qui mantenim l'esperit demo-liberal. No crec perduda la partida d'aquesta causa. No porto tampoc la seva futura revenja cap allà al segle XXII o XXIII. Sense els greus errors dels homes d'esquerra i de centre-esquerra, no s'hauria arribat al moment present. ¿Qui pot desconèixer, posem per cas, que els darrers esdeveniments de Txecoslovàquia són una llunyana

conseqüència de Munic? I en un terreny més ample, ¿qui pot negar que la incapacitat de les classes dirigents per a encarrilar el problema social —que en certs aspectes han avançat molt poc en l'actual segle— permet d'utilitzar de vegades la immensa força del proletariat en una direcció que compromet les llibertats essencials de l'home?

Potser hi ha subjectivisme excessiu en la meua visió del món actual. Potser tots ens hem acostumat massa a transformar dins nostre les dades que ens vénen del món extern. Així i tot, sostinc que no és possible comprendre res ni destriar les coses del temps i de l'espai, sense situar-les en un quadre emmarcat per uns principis i per un criteri. Sense l'estructura mental que li dóna la raó humana, ¿què seria la successió dels fets i què serien les idees? Una mica inclinat a cercar les causes espirituals dels esdeveniments, atribueixo molta part del desordre de què ens planyem a la pretensió del principi racionalista. Tot això que en diuen místic, instintiu, subconscient, inconscient, etc., és la massa informe i gelatinosa d'on pot sortir, per purificació i clarificació, el pensament estructurat, elaborat, servit directament, és primera matèria en brut. Ja haureu notat la coincidència entre els corrents literaris de l'instint i el somni amb les tendències antiliberals. Només per la primàcia de la raó pot ésser liberal l'home; només la raó, per limitada que sigui, pot donar-nos el sentiment d'orgull de la pròpia natura. Totes les altres coses que l'home porta dins són zoologia. No tinc cap dubte que les bèsties són sobrerealistes en llur funcionament psíquic.

Verament, en aquest terreny ideològic vós i jo coincidim força. La vostra prevenció contra els sistemes d'idees polítiques i socials, no us priva de tenir un criteri sistemàtic per a judicar les coses. Per la meua banda redueixo fonamentalment aquells sistemes a uns pocs principis. A mesura que un sistema es complica, deixa de fer els serveis d'un aparell d'ajut intel·lectual i es converteix en una nosa. Aquells que per comoditat usen massa aquesta mena de croses, corren el perill d'esdevenir esguerrats.

Sí: el posat de resignació dels demòcrates txecs és lamentable. Per aquest cantó el liberalisme es troba en estat d'inferioritat davant els procediments

de violència. Sense una garantia de reciprocitat, la generositat liberal és perillosa, sobretot quan s'hi barreja la ingenuïtat. Ja devia veure l'explicació que tot un ex-president de la Comissió d'Afers Estrangers de la Cambra txecoslovaca dóna del cop comunista des de les columnes de «Le Monde». Es veu que aquests correligionaris txecs van sempre amb un lliri a la mà. Sembla que la combativitat física s'hagi refugiat ara en els jueus sionistes. Per altres cantons guanya terreny una mena de tolstoïsmes massa còmode per a ésser eficaç, que en el camp internacional porta sovint a la catàstrofe.

Potser el secret d'una girada en l'actual plantejament del problema consisteix en l'adopció, per part dels demòcrates, d'una tàctica que tingui com a primer objectiu la presa de posicions que garantixin l'estabilitat de les institucions bàsiques. Els homes que governen un Estat liberal d'acord amb la voluntat popular tenen el deure de revestir-lo, no sols de prestigi, sinó també de força. Si és lògic donar llibertat d'expressió als enemics no ho és donar-los facilitats de capgirament. Sovint penso en els errors de la II República espanyola. No sé si us va impressionar com a mi la composició del Tribunal de Garanties. Vaig manifestar tot seguit la meua disconformitat. Allò eren garanties per als altres. I els fets van venir-me a donar raó. A França hi va haver temps enrera aquella Comissió oficial per a la reforma de l'Estat. Els seus estudis no van ésser de gaire fruit, si hem de jutjar per la Constitució que ara regeix, poc afortunada. Alguna vegada he combatut la tesi que el text de les Constitucions no té importància. Llurs mèrits queden sovint sense aplicació; però llurs defectes poden pagar-se a preu molt car. La crisi presidencial espanyola, amb la destitució final de l'Alcalá Zamora, va ésser complicada i en part produïda per uns articles de la Constitució absurds i mal redactats. Com hi haurien guanyat tots els Estats democràtics (àdhuc l'Anglaterra de règim consuetudinari) amb unes Constitucions compostes de 10 articles curts, clars i coherents!

He anat descabdellant temes a mesura que se m'acudien, i arribo al final de la present lletra sense haver exhaurit els temes que vós tracteu en la vostra. Tallo ací, doncs, la conversa es-

crita per a continuar-la d'ací pocs dies. És una conversa per a mi ben agradable, àdhuc literàriament. El català de les vostres lletres, com el dels vostres articles i discursos és excellent. Hi ha claredat i ritme; un ritme que és fill del sentit estètic del període, un dels sentits menys freqüents en la prosa corrent de la Renaixença nostra; això fa que em preguntí: quins van ésser els models estilístics de l'Hurtado? No sé si ho endevino; però em decanto a creure que són models francesos, en allò que tenen d'adaptable a la nostra llengua. Això a part, eviteu bé els barbarismes de lèxic i de construcció que infesten encara el català modern. La literatura catalana epistolar, magnífica en l'edat mitjana, no s'ha alçat encara de l'aplanament de la decadència.

Una abraçada del vostre amic,

A. Rovira i Virgili

8

Perpinyà, 7-6-48

Estimat amic Hurtado: Després d'una pausa força més llarga del que em proposava —ja em trobo novament endinsat en tres o quatre feines històrico-literàries!— vaig a acabar la meva contesta a la vostra lletra del 18 de març, contesta començada el 3 de maig.

Trobo ben suggestiva la vostra visió dels lligams profunds —les arrels, podríem dir— que neix de fets ideològics i tàctiques que al primer cop d'ull semblen oposades per diàmetre. Ni les classificacions polítiques —més aviat superficials, com simples etiquetes—, ni les escoles filosòfiques o literàries, no agrupen ni poden agrupar homes d'igual psicologia. La distribució de les ànimes es fa segons uns altres quadres, i les afinitats van més enllà de les tanques divisòries. En el món d'avui, davant els problemes d'ara, l'home liberal veu claríssimament el fons comú de doctrines i tendències que amb bandera de dreta o d'esquerra, burgesa i proletària, religiosa o escèptica, se situen contra el liberalisme. El màxim criteri de la divisió dels homes, per a

mi, és ésser o no ésser liberal, que és com dir ésser o no ésser home, prenent ací el mot en allò que marca una diferència de l'escala zoològica. Crec que si les bèsties i bestioles fessin política —oh Ramon Llull!— podrien adoptar el sistema aristocràtic o el democràtic, l'individualista, el comunista, tal com ja fan instintivament algunes espècies. Allò que no podrien ésser mai és liberals, perquè el liberalisme és una florida de la raó humana i de la consciència moral, i cap instint no hi porta.

Llops amb llops no es mosseguen, diu el refrany. La dita fa bonic, en català sobretot. Literatura popular. Els llops es mosseguen, com els gossos i els gats. I així és cert en sentit directe i en sentit figurat. Algunes guerres de la història, ¿què són sinó baralles de llops? I és tràgic el cas dels homes verament homes que, en determinats moments, per lluitar amb una llopada, han d'aliar-se amb una altra. ¿Com evitar, en aquests casos, la segona part de l'obra?

Sento molt poca simpatia pels personatges que anomeneu, encarnacions diverses d'un mateix esperit. És indubtable que la més gran llobatera ha estat —i tinc por que segueixi essent— l'Alemanya prussianitzada. En ordre de malvestats, potser ve després la llobatera espanyola. Les místiques duen a la intolerància, perquè enfosqueixen la intel·ligència i són com una dimissió de l'ànima independent. El lligam que va de Luter a Sant Ignasi de Loiola és evident, i això que els dos personatges apareixen històricament com dos pols oposats. I de Luter es va a Hegel, i d'aquest a Nietzsche, i d'aquest a Hitler, dit sigui abreujadament, per saltar anells de la cadena. Fa pocs dies que rellegia un dels més brillants capítols de la teoria nietzscheniana dels homes-senyors, amb els dos exemples de superhome: Cèsar Borja (per què hem d'escriure Borgia, a la italiana, els catalans?) i Napoleon. Què hauria dit de Hitler aquell boig genial?

També crec que no té sentit allò de fer reformes socials per combatre el comunisme. Ve a ésser allò que de vegades alguns diuen als rics: «Aveniu-vos a perdre una part del que teniu per conservar l'altra part.» Això és treure el problema social del terreny que li pertoca: el de la justícia. La teoria de les reformes com a assegurança contra un canvi de règim, és immoral.

Balmes era més cristià quan deia: «Voleu evitar les revolucions? Feu evolucions.» La recepta no és massa segura, però almenys és correcta. Fer evolucionar allò que és just, i no pas partir-ne la diferència, és el camí liberal.

En arribar a aquest punt he de dir-vos, tanmateix, que trobo que és un perillósíssim sofisme el confondre o lligar el sentit polític i intel·lectual del mot liberalisme amb el seu sentit econòmic. Són dos conceptes totalment diferents. Jo no sóc liberal en el sentit econòmic, i ho sóc pregonament, fonamentalment, en l'altre sentit. Que a Anglaterra, i en altres llocs, hi hagi hagut polítics i teòricistes que hagin estat alhora liberals en els dos sentits indicats, no hi vol dir res. El liberalisme polític és essencialment igualitari, i el liberalisme econòmic, en el món capitalista, és en molta part l'explicació de la teoria dels homes-senyors. No faig cap objecció de fons al règim soviètic en allò que té d'organització de la producció i del canvi, em sembla per molts caires, millor i tot que el d'Occident, almenys en relació amb la psicologia russa (no arribo a dir esclava). Però tots els avantatges socials, tècnics i pràctics que pugui tenir l'economia soviètica (no pas gaire marxista) no compensen, per a l'home occidental, la supressió o la mutilació de les llibertats espirituals. Allò, és o no democràcia? Siguem francs: ho és en el sentit que el poble aprova o almenys consent el règim. Estic convençut que un plesbicit completament lliure donaria actualment una grossa majoria a Stalin, encara que no fos la del 99 per cent. Però ja fa temps que vaig escriure en uns articles que després formaren el llibre *Defensa de la democràcia*, que per a nosaltres la democràcia ha d'anar acompanyada del liberalisme polític (que enclou l'espiritual) i que trobava ben respectable aquella denominació que amb to despectiu inventà Mussolini: demo-liberalisme. A hores d'ara el mot democràcia s'ha fet equívoc. Nosaltres som demo-liberals i a molta honra.

No es pot desconèixer, però, que els partits liberals i demo-liberals que han governat l'Europa i l'Amèrica del Nord, han quedat culpablement curts en matèria de reformes socials. En començar el nostre segle semblava pròxima l'evolució que evitès la revolució. Cal confessar que aquest mig segle ha es-

tat en gran part perdut. Millerand i Briand ho confessarien sense embuts. Veient les realitats punyents d'aquesta postguerra, s'ha de confessar el fracàs del sistema econòmic actual, encara que no es vegi prou bé quin altre sistema podrà adobar, amb seguretat i rapidesa, el desballestament general. Totes les classes tenen en això la seva part de culpa, és cert. Però hi ha sensacions fisiològiques que no són deturades amb disquisicions.

Sí: la nostra generació ha obert les portes de totes les solucions del problema social, sense lligar-se estretament als sistemes. L'obrer ha estat fet subjecte de dret i ja és molt en el camí de la dignitat humana. Aquest greu avenç no ha estat prou apreciat per la massa treballadora, teniu raó. Però pot això sorprendre-us? Els resultats polítics tangibles, no han acompanyat el millorament jurídic. ¿Demanarem més a la classe proletària del que hem demanat a les classes posseïdores? La psicologia d'aquestes és encara menys recomanable que la d'aquelles.

Estic d'acord amb vós en el judici que us mereix el lliscament de certs esquerristes cap als extrems. Tampoc jo no crec que en el terreny espiritual, que és el més noble, hi pugui haver esquerrisme sense liberalisme. El liberalisme és un estat d'ànima, i l'ésser liberal té més mèrit que l'abocar-se cap als extrems, quan els extrems semblen l'últim crit del radicalisme. Respecte a la frase de Morisson, permeteu-me que recordi, sense voler-ne treure patent d'invenció, que jo la vaig fer servir en termes molt semblants, per a títol d'un article a «La Publicidad», cap al 1919.

Quant a l'esdevenidor d'Europa us dic, breument, que no sóc tan optimista com Jacques Pirenne. I quant al nostre país, he arribat a la conclusió que, durant una bona temporada, la política hi podrà fer molt poca cosa. La defensa de la llengua farà més que els Comitès i els Consells, ni que siguin de resistència. Potser els Jocs Florals fan somriure; però certes activitats pretesament polítiques, poden arribar a fer riure. I no ho dic concretament per ningú, ni tan sols pel nostre amic senyor Albornoz.

Una abraçada,

A. Rovira i Virgili

Perpinyà, 26 juliol 1948

Estimat amic Rovira i Virgili:

Ja podeu suposar l'interès amb què he llegit les vostres darreres cartes en resposta a la meua anterior, i molt més per l'atenció que demostra l'haver-me-les adreçades enmig de les nombroses activitats del vostre infatigable esperit. Entre la meua carta i aquestes vostres, he sabut del llibre o treball que vàreu enviar al concurs del nostre Institut i de la poesia que us ha valgut la flor natural als Jocs Florals del Genêt d'Or. Segurament al mateix temps haureu donat articles a les revistes catalanes d'Amèrica com el que he llegit darrerament, molt interessant, a «La Nostra Revista» de Mèxic, sense abandonar la producció que teniu entre mans i a la qual feu una discreta al·lusió al començament de la segona carta. No sé si tinc dret a importunar-vos amb la meua conversa que us pot ésser un destorb, però m'hi decideixo perquè no voldria que el meu silenci semblés una desatenció, ben contrària al meu desig.

Potser el tema de la meua carta anterior no és massa adequat a uns diàlegs com els nostres que, si no són estrictament especulatius, tenen l'objectivitat dels que no es proposen cap fi concret d'acció. El dramatism de la seva actualitat sembla que no s'adiu amb la freda serenitat d'una conversa desinteressada, però, en canvi, es presenta amb una tal complexitat d'aspectes, que és temptador no abandonar els suggeriments que surten espontanis de la nostra correspondència. Tractaré de recollir alguns dels molts que m'han portat les vostres cartes.

Dóna bo de llegir la reiteració de la defensa de les nostres conviccions liberals i democràtiques que en el vostre escrit pren una gran volada com afirmació filosòfica i una gran vehemència com expressió d'un sentiment. Atraiu per la seva força de sinceritat la vostra fe en la potència perdurable d'aquells principis «cada vegada més extensa i intensa enmig de les contradiccions i les desviacions». I com és natural, participo de la vostra confiança en la continuïtat del progrés espiritual per a assegurar el renaixement de les essències jurídiques i morals de la ci-

vil·tació nostra pel damunt de les crisis que les amenacin i dels eclipsis que sofreixin. Moltes vegades m'he permès de dir que la crisi d'ara ve a preparar el tema de la revolució futura, en la qual els funcionaris i els representants del poder absolut de l'Estat tenen reservat el paper que en les darreres han hagut de jugar els nobles o els burgesos.

Aquestes coincidències de pensament i les moltes altres que es van posant de reileu en la nostra conversa epistolar no esborren la meua impressió que potser teniu més que jo l'esperit dels nostres temps, i en conseqüència, sou més sensible o més obert a les influències del moment que vivim. Representent un concepte de la meua darrera carta, us diré que em veig més fantasma que vós. Ja comprendreu que això no vol pas dir que, contra el que acabo d'escriure unes ratlles més amunt, jo doni per liquidat definitivament, el nostre món, però el que sí vol dir és que per molt de temps, per anys o per centúries, tot el que ha estat objecte dels nostres amors viurà submergit per una nova i inevitable invasió de l'absolutisme polític mentre els homes no estiguin altra vegada en situació de tornar-lo a vèncer. I en conseqüència no veig que durant el temps que em quedi de vida pugui aspirar tan solament a ésser escoltat perquè les meves paraules han de semblar un plany d'altre temps més que un pensament d'ara. En canvi, en les vostres cartes seieu fer una distinció que us situa en un pla més actual, i tot afirmant el vostre liberalisme, «sentit pregonament, fonamentalment», en l'ordre polític o intel·lectual, podeu negar-lo d'una manera terminant en l'ordre econòmic perquè creieu que si en el primer cas és essencialment igualitari, en el segon ve a ésser, dintre del món capitalista, l'aplicació de la teoria nietzscheana dels homes-senyors.

S'ha de reconèixer que, malgrat el to contundent amb què exposeu aquesta idea, hi ha una certa fluctuació en el vostre pensament com si no haguéssiu pogut resoldre del tot encara l'antinòmia entre els conceptes de llibertat i d'igualtat econòmica. Amb tot i que us sembla millor el règim soviètic que el d'Occident en l'organització de la producció i del canvi, no solament aprecieu la seva superioritat en relació limitada a la psicologia russa, sinó que



trobeu que els seus avantatges no compensen per a l'home occidental la supressió o la mutilació de les llibertats espirituals, i si bé creieu que el sistema econòmic actual ha fracassat, no proposeu de substituir-lo per aquell altre sistema, sinó que no veieu clar quin «podria adobar amb seguretat i rapidesa el desballestament general». En rigor aquesta és la posició dels que es prenen la vida com una cosa essencialment humana i no com la participació en una secta. I en certa manera, la vostra opinió matisada ve a confirmar una altra coincidència de pensament entre nosaltres perquè de fet reconeixeu que el règim soviètic estableix un poder tutelar que correspon a la psicologia de la massa russa però que no pot complaure a l'home d'Occident per al qual serà sempre una negació de llibertat, i, per tant, una solució de partit de dreta, com recordeu haver dit fa uns trenta anys igual que ara el ministre britànic Morrison.

Però, per tot el que us deia en la meua carta darrera, és evident que hi ha entre nosaltres la diferència que per a mi el problema de la desigualtat social representa com sempre la part exterior i anecdòtica del trasbals d'ara, mentre que per a vos és l'essencial i sobrepassa totes les altres qüestions d'interès públic. En el nostre propi país creieu, per aquest motiu, que durant llarg temps la política tindrà molt poca cosa a fer. La veritat és, a judici meu, que es tracta d'un problema que està plantejat permanentment en totes les èpoques i que, com tots els problemes vivents, va seguint el procés evolutiu que les transformacions de les necessitats dels homes fan inevitable. No hi ha cap teoria que pugui aspirar a resoldre'l definitivament i per a sempre i molt menys trobar la fórmula d'una solució eficaç fora de les exigències del seu propi procés. El liberalisme democràtic havia consagrat aquesta veritat primera en establir la igualtat de tots els elements de la producció mitjançant reconèixer indistintament a tots ells, com us deia l'altre dia, la categoria de subjectes de dret a fi que poguessin lliurement, dintre la respectiva situació, seguir i ordenar el curs sempre variant de les seves relacions presents o futures. I la importància d'aquest fet consisteix en que la categoria de subjecte de dret no es limita a l'obrer individual, que ja la tenia com a ciuta-

dà, sinó que s'estén a la massa obrera com a tal massa perquè és ella la que dintre l'organització mecànica de la producció ha vingut a constituir el factor treball.

I precisament en el vostre comentari d'aquesta realitat històrica, és on es fa més palesa la diferència de la nostra posició espiritual enfront d'alguns aspectes dels temps d'ara. En la vostra segona carta em dieu que el millorament jurídic dels obrers no ha vingut acompanyat de resultats positius i tangibles, i que no és estrany que no hagi estat apreciat per la massa treballadora, a la qual no podem demanar més que a les classes posseïdores, que són d'una psicologia menys recomanable. Certament l'avanç en la consideració jurídica de la massa obrera no resol el problema social perquè no elimina les diferències que priven el total anivellament dels homes, però és evident que encarrila el problema dintre del procés que li és propi sense prejutjar ni imposar i menys encara impedir les solucions de dret i de justícia que el curs imprevisible de la vida exigeixi. El que m'ha fet creure i m'ha fet dir-vos que sóc més fantasma que vos és que, amb tot i que la massa obrera ha apreciat realment l'obra del liberalisme democràtic i les enormes conseqüències que ha tingut i té encara des de fa més de mig segle, resulta d'un anacronisme gairebé ridícul parlar com jo de solucions de dret quan l'esperit del temps, més a prop de vos, reclama exclusivament solucions de força. I no em refereixo concretament a la violència, sinó a la força de les aspiracions a l'absolut que en l'ordre dels fets es tradueixen amb la fórmula coneguda del tot o res.

Jo no crec que la massa obrera hagi estat ingrata amb la nostra generació perquè, ni pot ésser motiu de gratitud el reconeixement d'un dret indiscutible, ni es pot demanar un acatament invariable a una obra humana com la nostra per molt justa que sembli. El que passa és que ara com sempre la massa dels sofrents abandona el camí normal de la seva ascensió perquè la normalitat se li torna ensopiment amb aquella nostàlgia de la vella servitud de què us parlava en el meu darrer escrit i que té per a ella l'emoció i la poesia d'una lluita per un absolut ple d'imprevis i de misteri. És el cas de la història dels polonesos que es passen la

vida perdent la llibertat que els donen feta perquè, més que la llibertat aconseguida, els atrau l'heroisme persistent d'aspirar a guanyar-la. I sempre que aquella massa fa la virada com ara, troba a punt una força absolutista i autoritària que se la fa seva com instrument i estimul per a la conquesta del poder que, diguem el que vulguem, és la dèria capital de la vida dels homes. En el segle xv que citeu en la vostra carta es va resoldre aquest mateix episodi amb el triomf que vós recordeu de l'absolutisme dinàstic, el qual va refermar el seu poder, com a Catalunya, amb l'ajut o l'abdició dels súbdits aixecats contra les forces feudals. Ja Michelet explicava com va ésser el poble el qui va sostenir amb la illusió d'una esperança la divinitat del poder reial.

Contra això, amic Rovira, crec que no hi ha res a fer. I ara menys que mai, perquè com us he dit diferents vegades, per a mi el factor absolutista que ha comparegut al nostre camp no és la simple expressió d'una idea política, o d'un pensament, o d'un desig, sinó el resultat d'una tradició secular que inspira el sentiment més profund i més íntim d'unes races primitives d'Orient amb tot l'ímpetu d'una força de la naturalesa. És cert, com dieu, fent referència a aquest concepte, que en el segle xv els turcs eren la força oriental de l'època, però amb tot i no ésser una potència tan nombrosa com la d'ara, no podien aspirar a una influència espiritual damunt dels pobles d'Occident en nom d'una religió sense prestigi. Avui, en canvi, aquesta influència ha precedit, com una invasió sentimental, el fet remot o pròxim de la invasió material. Jo, que no m'he pogut prendre mai seriosament els textos de Marx —sens dubte per la contradicció llibertària dels nostres temps joves—, he cregut sempre en la serietat del marxisme precisament per la seva aportació de sentiment a una possible restauració despòtica. Les doctrines d'absolut, materialistes, espiritualistes o teològiques, són sempre espesses i incoherents, amb prou obscuritats i prou contradiccions per a alimentar exègesis i heretgies que són la raó de la seva durada, però cap d'elles no té eficàcia per les seves essències, sinó per les promeses que els atribueix l'esperança de les multituds. I per a aquestes, el marxisme no és ni ha estat mai la doc-

trina de Marx generalment ignorada, sinó l'exaltació del principi de la lluita de classes amb l'estimul de la dictadura del proletariat que tothom està d'acord a convertir en dictadura en nom del proletariat.

Per això no veig prou clara la vostra idea quan afirmeu allò que he recordat de la vostra carta, que el liberalisme en l'ordre econòmic ve a ésser l'aplicació al món capitalista de la teoria nietzscheana dels homes-senyors. Em sembla difícil creure compatibles aquests personatges amb un règim liberal encara que sigui d'ordre econòmic, perquè no hi ha senyor sense un poder que li permeti de negar el dret i la llibertat dels altres. Vós coneixeu millor que jo els estudis d'Henri Pirenne —al qui alludiu sovint amb tan merescut respecte— sobre la formació de les viles medievals «sense teories preconcebudes —diu ell— ni l'excitació de cap idealisme, sinó per a la satisfacció de noves necessitats» i coneixeu la manera com explica que en la mateixa forma i per la mateixa raó les viles van passar a la categoria de subjectes de dret o de «classe jurídica» segons els seus mots. El dia que això va succeir, la vila va fer tremolar el castell on no s'havia conegut fins aleshores altre dret que el del senyor, i si les noves «classes jurídiques» van ésser absorbides per l'absolutisme monàrquic amb un procediment igual que el d'ara, s'havia demostrat una vegada més que quan de la llibertat surt un dret, els homes-senyors deixen d'existir. I és sorprenent que per a eliminar els senyors més autèntics del món de la producció, en lloc de reduir —com es venia fent en els règims liberals— l'autoritat o els privilegis de les seves funcions directives amb l'extensió creixent dels drets dels obrers, s'hagi pogut pensar en substituir-los per uns altres que, amb el poder d'una sobirania absoluta, converteixin —com us deia en l'altra carta—, la qualitat jurídica del treballador en la condició inferior de súbdit. Això em fa semblar molt encertat Pirenne fill quan anuncia el renaixement del feudalisme —que ell creu rítmic en diferents civilitzacions— format per l'oligarquia dels funcionaris de l'Imperi com sempre, idea que en el fons és la mateixa que amb una visió més del dia que històrica ha descabellat el professor americà Burnham.

En realitat, amic Rovira, no es dis-

cuteixen idees sinó que es contraposen estats passionals, i en aquesta contesa d'ara el nostre liberalisme porta la pitjor part perquè va contra corrent. La influència del primitivisme oriental ens és manifestament adversa i el prestigi de la força que l'acompanya es va imposant a molts esperits que hi semblaven refractaris. Vós mateix, tan pregonament liberal i d'una tan sincera convicció, probablement uns anys endarrera no hauríeu trobat tan justificada com ara la negació de les llibertats que creieu poc acceptables en el camp de la producció. Per un motiu o per un altre, sota la pressió espiritual de l'exotisme que va envaint el món, el sentiment de la llibertat trontolla i busca acomodaments amb l'actualitat per a contenir una caiguda total. En l'època que ara torna del famós aforisme «el liberalisme és pecat», la llibertat només era negada en els dominis del dogma o del sentiment religiós, però com que, segons dieu molt bé, «el liberalisme és una florida de la raó humana i de la consciència moral i cap instint no hi porta», de manera que «ésser o no ésser liberal és com dir ésser o no ésser home», una primera negació de la llibertat va arrossegar totes les altres perquè és difícil ésser home parcialment o a mitges.

Ara, abans de l'eclipsi, el liberalisme va reduint la seva esfera d'acció a una resistència contra el possible reviscolament d'antigues intoleràncies que havia vençut. Els socialistes, que per la seva posició partidista van deixant de ser liberals, encara han cregut necessari a França sortir en defensa del laïcisme escolar que deien amenaçat, i mentre nosaltres mateixos mirem molt prim en judicar des del punt de vista liberal el pensament catòlic, per exemple, de mossèn Cardó i d'una part del clergat català, es considera gairebé normal, o almenys molt explicable que, amb el pretext de la igualtat econòmica, una nova intolerància ressusciti i agreugi en nom d'un dogma materialista la dels vells dogmes de l'espiritualisme cristià. Em fa sovint una certa gràcia llegir els articles del bon Mauriac, humanista catòlic, fent retret als comunistes dels seus procediments inquisitorials i de la seva obediència cega a les autoritats infal·libles del partit, mentre ell invoca l'autoritat de l'Església per a mantenir la puresa de la

fe i dels seus dogmes, abstenint-se de parlar de la històrica intolerància de la institució en les seves funcions temporals, però té almenys tanta gràcia llegir els escrits dels autors comunistes contra l'esperit d'intransigència i d'autoritarisme de l'Església, abstenint-se de parlar de la imitació que en fa el partit. És ben curiós sentir el que diuen els militants comunistes, i especialment les dones, que reprodueixen amb una nova ufana la figura clàssica de la beata, menys inquieta per la glòria eterna —perquè la fe li té garantida com tocada de la gràcia divina— que apassionada en exigir el càstic etern i l'extermini de l'heretge. I ara mateix, l'excomunió major pronunciada contra el Tito ha causat sensació sense fer riure ningú malgrat el que té de paròdia de les disputes dels monjos medievals que portaven a judici dels Concilis o del Papat les proposicions herètiques que descobrien en els textos o els actes dels frares enemics.

En fi; com dieu molt bé, sort que en la darrera guerra han guanyat els bons perquè la crisi d'ara demostra com anirien les coses si haguessin guanyat els altres. El que hi ha, és que els bons han guanyat en la lluita armada, que ja és una gran cosa, però no en la lluita de l'esperit. El totalitarisme vençut no ho ha estat per una autèntica coalició de països liberals i democràtics, sinó per la unió circumstancial de pobles que l'agressió d'un mateix adversari durant el curs de la guerra havia ajuntat. I és natural que, en veure que un cop vençut s'ha estès pertot arreu, es recordi com estaven amalgamades en començar el conflicte les forces combatents i que el record faci planar avui damunt del món el dubte si aquella amalgama era el resultat inevitable d'afinitats espirituals que, sortides d'un mateix origen, pugnen ara per a retrobar-se en una nova acció pel totalitarisme comú. El cas és que vós, que en la vostra carta senyaleu en el famós acord de Munic l'error que ha provocat a la llarga els drames polítics més recents, heu de veure com el món està ansiós de saber si podrà tenir la sort d'un nou Munic per a aquietar el totalitarisme triomfant sense l'esclat d'una nova guerra. La darrera tragèdia no ha alterat les línies mestres del panorama universal, on l'escomesa de l'absolutisme contra les llibertats democràtiques té tan agi-

tada com abans la consciència dels homes. I teniu raó quan assegureu que el règim que porta aquesta empresa sota el signe de la igualtat social compta amb l'adhesió dels pobles on s'ha establert, els quals el consagraríen amb el seu vot si poguessin votar lliurement com els espanyols del segle XVI haurien votat la Inquisició. Però és molt de desitjar que aquesta seguretat nostra en el resultat d'un lliure veredicté popular l'arribin a tenir també els dirigents del règim, perquè n'hi hauria ben bé prou amb la llibertat del vot perquè la continuació natural de les lluites permanents per la igualtat no fos una vegada més el pretext d'una restauració absolutista. Enmig de tot em plau que, per haver volgut metoditzar els raonaments de la meua resposta a les vostres admirables cartes, la pugui cloure amb aquesta esperança que una sola llibertat popular és suficient perquè els despotismes fracassin enfront del dret.

Perdoneu l'extensió d'aquesta carta perquè no he tingut prou temps per a la feina de fer-la més concisa, però em tranquil·litza la vostra amabilitat en dir que aquesta conversa escrita us és agradable fins per l'estil de les meves cartes que a mi em sembla sempre poc fluid, malgrat la influència que heu encertat a descobrir de les lectures franceses. Tenia interès en enviar-vos aquesta resposta ara perquè surto dintre de pocs dies cap a Ax-les-Thermes, on he d'acompanyar la meua dona a fer la cura d'aquelles aigües. Encara que no sé si les vostres vacances us portaran cap aquells indrets, em permeto de donar-vos la meua adreça a l'Hotel de la Paix per tot el que us pugui convenir.

Tots nosaltres adrecem els millors records a vós i als vostres. Una abraçada cordial del vostre bon amic.

A. Hurtado

10

Perpinyà, 11 d'agost del 1948

Estimat amic Hurtado: Contesto la vostra lletra del 26 de juliol passat amb més rapidesa que les anteriors perquè aquest mes la Biblioteca Municipal de

Perpinyà està tancada per vacances i així tinc ara més hores lliures. La nostra correspondència no és d'aquella que porta pressa. La seva actualitat no és l'estrictament quotidiana, i li escau que l'intercanvi de cartes sigui espaiat. La meua multiplicitat de feines és cosa crònica. Quan les faig, no per obligació, sinó per voluntat pròpia, mai no em cansen. Les empentes m'ajuden a caminar. Llegir les vostres cartes i escriure les meves és per a mi un goig. I els temes històrics, polítics i ideològics que ultrapassen els fets corrents, són un nodriment per al meu esperit.

Tot just acabo de sortir d'uns estudis una mica àrids sobre una qüestió que no em preocupava gaire: la de les fórmules de datació en català. He vist que Joan Coromines l'ha plantejada malament, en la teoria i en la pràctica, i no he pogut resistir la temptació d'intervenir en aquest petit plet. He recollit prou dades i prou dates, antigues i modernes, per a demostrar que la tesi de Joan Coromines és en gran part equivocada, encara que en el seu article ja ha rectificat la seva afirmació segons la qual la fórmula amb preposició i article davant la xifra entera de l'any és incorrecta o dolenta. Ni tan sols s'ha recordat que és corrent en l'italià i que fins alguna vegada surt en el castellà. L'adopció de la fórmula «10 de febrer de 1940» com a predominant és, en el nostre cas, filla de la imitació del castellà. I amb tot, els exemples de la fórmula amb preposició i article («del 1940», «al 1940», «fins al 1940», «cap al 1940»). Abunden en el català de la Renaixença, i surt poc o molt en el d'abans. N'he trobat un exemple cap a mig segle XVIIè. No és pas veritat que la fórmula amb preposició sola sigui la tradicional en català. N'hi ha exemples, en petita minoria, en el català antic; però la fórmula més usada, en les dates completes, és la que no porta preposició ni article i designa l'any nu: «10 de febrer 1940», com en francès, fórmula que també surt de tant en tant en castellà. Cas curiosíssim: la fórmula de preposició sense article, en el català antic, la trobem preferent en les dates amb xifra de l'any abreujada, com «febrer de 45», «novembre de 82» (en francès encara ho fan així) fet que contradiu la tesi de Coromines, el qual sosté que en aquest cas ha de dur article, com succeix avui en la conversa. El fet modern d'usar

l'article en tal cas, acaba de justificar l'usar-lo en el cas de la xifra entera. A hores d'ara tinc una llista de prop de mil casos en el català modern, abans del 1919, i d'uns cinquanta autors moderns que han emprat (molts abundantment) la fórmula que jo defenso, sense voler-la fer exclusiva dins del cos de l'escrit, em sembla la millor, la més literària; la de la preposició sola té un aspecte burocràtic o notarial, i la de l'any nu, bona per a la simple datació, correspon modernament a l'estil telegràfic.

Perdoneu que hagi començat per aquesta explicació, aliena als nostres debats entorn del liberalisme. He enviat una rèplica a «La Nostra Revista», però com que el número en què es publicari trigarà encara dos o tres mesos a arribar ací, m'ha semblat que no fóra inoportú de donar-ne una mena d'extracte a alguns amics.

En el nostre diàleg epistolar hem arribat, com era de preveure, a una cruïlla. Hem fet junts un bon tros de camí, que em sembla el tros més important. Però en arribar davant del problema del liberalisme econòmic, divergim. I cal dir que cadascú de nosaltres és conseqüent amb el procés de les respectives idees. Recordo que, cap al 1908, vós vareu donar al C.N.R. una conferència sobre *El liberalisme català*; en aquells mateixos dies, Alomar publicava a «El Poble Català» uns articles on jugava amb el mot «llibertari» en sentit ampli, gairebé etimològic, però equívoc. I aleshores Luïds de Zulueta, sortí a «La Publicidad» amb un d'aquells articles seus de regust teològic i ens sems metallúrgic que duia un títol que en certa manera estalviava el text: *Ni liberales, ni libertarios*, referint-se a la vostra doctrina i a la d'Alomar.

Per la meua banda, des de jove he estat liberal en tot allò que és del domini de l'esperit, i socialitzant (no pas socialista, ni collectivista, ni menys marxista) en el terreny econòmic. Crec fonamentalment injust, i avui pràcticament insostenible i impracticable, el liberalisme econòmic. Les limitacions que en aquest terreny hi hagi, no ataquen les qualitats verament humanes, si es fan amb criteri políticament liberal. Tinc present que Briand deia que, en els nostres dies, els problemes de govern consisteixen, no en l'oposició de principis, sinó en la determinació de la mesura i el temps en què cal apli-

car-los. El socialisme i el dirigisme ens incomoden de vegades, sobretot quan es calcula malament la mesura o el temps. Però després del que hem vist i del que encara pot venir en el món, jo ja estaria ben content si es salvava la part essencial de les llibertats de l'esperit humà, encara que econòmicament haguéssim de patir una mica. La minva de la moralitat en els nostres temps fa encara més difícil el liberalisme en l'economia.

Es ben cert que, si bé m'adono de la part dolenta del règim econòmic actual, no penso haver trobat el bon règim, tot d'una peça, com els doctrinaris de l'estatisme socialista o els àcrates. El problema social és el més espinos de tots els que la humanitat ha anat plantejant, i els règims que han anat establint-se en els diversos pobles durant el curs de la història han deixat viva la lluita d'interessos i de sentiments; contra això no han pogut fer gran cosa ni la religió, ni la política, ni la filosofia; L'intent d'apel·lar al misticisme revolucionari, falla també. I si el règim soviètic s'aguanta és perquè el sentit realista hi té una part important. Avui aquell règim és molt més stalinista que no pas leninista o pròpiament marxista. Per mi, el secret de l'èxit material del bolxevisme consisteix en la profunda coneixença que tenen els seus directores de la psicologia dels pobles orientals, del rus especialment. Un Estat compost i recompost de l'amplada de la U.R.S.S. no s'aguanta trenta anys per l'atzar o pel miracle, entre foc i ferro, guerres i fams. ¿Us imagineu com hauria anat una organització d'aquells pobles muntada per Bakunin o per Kropotkin o tan sols per Tolstoi, si aquest hagués tingut vocació política? Ens plagui o no, hem de reconèixer que hi ha elements forts en la construcció soviètica. Tan forts, que de vegades arribo a creure que, si una nova guerra no la desfà, sobreviurà llargament al règim occidental, que porta el corc a la mateixa medulla. Francament: el règim econòmic occidental no em mereix gaire respecte, i si en vegés la seva fi, no el ploraria sinó en la mesura que la seva desfeta perjudiqués la llibertat de l'home, la de l'esperit.

Conciliar la llibertat i la igualtat: tal és el gran problema humà dels nostres dies. No es veu que la seva solució sigui pròxima. L'esquerrisme democrà-

tic, que volia conciliar els dos principis pel camí jurídic i que ha aconseguit algunes reformes valuoses, s'ha revelat massa curt d'alè, i per altre costat, les reivindicacions de classe han deixat a segon terme, si és que no l'han arraconat com un destorb, el principi liberal.

Potser la meua comparació entre el capitalisme i la teoria de l'home-senyor de Nietzsche és agafada pels cabells. Volia només significar que aquell és l'imperi dels forts sobre els febles, econòmicament, i això no es desfà amb la reconeixença d'una personalitat jurídica, encara que s'atenuï. El capitalisme, com el nietzscheanisme, és un refús a la reconeixença de la igualtat, per bé que el segon té un sentit espiritual predominant. La divisió de la societat en classes, baldament siguin permeables, no s'avé amb el sentiment de justícia, que per mi és germà inseparable del sentiment de Llibertat.

Teniu raó en presentar la conquesta del poder com la dèria capital de la vida dels homes. I això encara és més cert aplicat a les classes, que han evolucionat, però no desaparegut en la societat humana. El descabdellament dels municipis medievals, tan ben estudiat per Henri Pirenne en les seves obres, especialment en *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, llibre que anys enrera vaig aprendre gairebé de memòria, és una prova d'això. L'estudi del municipalisme medieval —en el qual el de Catalunya ocupa un alt lloc— mostra l'afany de poder de les classes i la feblesa dels mòbils idealistes i ètics. El bon doctor Martí i Julià creia —abans de fer-se socialista sobtadament— que tot havia de començar per donar o tornar als homes, individualment, les virtuts necessàries. Cada dia crec més que l'acabament d'aquesta obra generosa serà el darrer dels acabaments de la perfecció humana. L'estudi de l'home no inspira l'optimisme respecte a la societat.

Abandonar la partida, doncs? Al revés. Continuar-la allí on es pugui i com es pugui. En el desert en què ens trobem encara hi ha oasis, i tots ens en podem fer un, més o menys reduït, per al nostre ús personal. La meua posició espiritual no és la resignació, sinó l'ajornament, almenys interí, d'allò que voldriem (i que hem de seguir volent) per a concentrar els esforços en allò que podem, ni que sigui limitat. Si els

homes de la segona meitat d'aquest segle salven la llibertat de l'esperit i l'expressió nacional de la cultura, ja farem prou.

Records a la vostra muller. Una abraçada per a vós del vostre amic.

A. Rovira i Virgili

11

Perpinyà, 1 de novembre del 1948

Estimat amic Rovira i Virgili:

Quan vaig rebre la vostra darrera carta, interessant com totes, em va semblar —i això m'ha fet retardar la resposta— que el tema actual de les nostres converses es podia considerar esgotat perquè, si no ens trobem exactament a una cruïlla com dieu, ens trobem a un punt mort. Ni l'un ni l'altre ja no podríem d'ara endavant fer res més que reproduir indefinidament els nostres mateixos conceptes amb paraules diferents. I és que el problema escapa als dominis del raonament perquè ha entrat de ple en els de la fe. Vós creieu que enfront del liberalisme econòmic —entès com un anàrquic desordre— el règim comunista o soviètic representa en aquest aspecte de la vida una realització de justícia social, mentre que jo crec tot el contrari. Però per camins oposats arribem a la mateixa conclusió. En les meves cartes anteriors he dit amb altres mots el que en forma més concisa i eloqüent dieu en la vostra en afirmar que «la construcció soviètica sobreviurà llargament al règim occidental que porta el corc a la mateixa medulla». El que hi ha, és que jo crec que afortunadament per al món vindrà el canvi tard o d'hora, però sempre més tard que la nostra mort, com una reproducció del Renaixement amb les conseqüències naturals d'una nova emancipació de l'esperit.

No deixa d'ésser curiós —especialment per a mi que vinc seguint la mateixa orientació des de fa temps— veure com gairebé tots els que ara tracten aquesta qüestió fan referència a èpoques d'un remot passat com expressió de l'actualitat. Veig que la tendència que s'accentua més —reforçada pel coneixement d'alguns treballs pòstums de Berdiaeff— és la de remuntar l'es-

tudi del fenomen comunista als orígens del cristianisme amb una barreja de les trifulgues d'Israel com a poble escollit, reportades per l'Antic Testament, i dels principis morals de l'evangeli. No es poden negar els punts de semblança, sobretot pel que fa a la ineficàcia i la irrealitat dels principis essencials de les dues doctrines en passar d'un inconformisme obscur i incoherent a ésser un instrument de poder. Però a mi m'atrau més la meua antiga comparació amb el segle XVI espanyol perquè s'adiu més a un període com el d'ara en què, ja esbravades les essències doctrinals que es refugien en alguns nuclis de misticisme monacal, queda en peu del seu origen un nom i una bandera per a l'exercici i l'expansió d'un poder absolut. Fa poc llegia una vida d'Ignasi de Loyola i em feia una impressió gairebé còmica el veure com aquell militar espanyol inventava per a constituir la seva força de combat a favor del poder catòlic, unes normes que quatre segles més tard havien de reinventar com de primera mà els comunistes russos per a la formació i per a les lluites del seu partit universal, concebut a la manera de la famosa Companyia ignasiana, nascuda en una cova de Catalunya.

Però sigui el que sigui, és evident que els nostres règims democràtic-liberals, amb la seva obra de justícia social, i precisament per raó d'aquesta obra, han perdut la força exultant d'un mite, sense la qual els moviments de les multituds i fins dels pobles en general són difícils i gairebé impossibles. La idea —que la nostra generació ha convertit en pràctica— d'obrir el procés indefinit de la igualtat social mitjançant l'ascensió creixent dels drets de la massa obrera i la limitació corresponent de l'autoritat de les funcions directives en el món de la producció, és una realitat massa clara, massa normal i intel·ligible: massa adaptada a la naturalesa i a la dignitat dels homes perquè aquests s'hi puguin trobar a gust. Li falta aquella poesia del sofriment o del perill que ha estat sempre una font d'il·lusió per als que en pateixen i un estímul d'ambició per als altres. És un exemple més d'aquelles situacions morals o polítiques que, com més tendeixen a perfeccionar-se, més fatiguen fins a fer-se ensopeïdes i intolerables per als temperaments emotius. Nosaltres hem viscut a casa nostra molts incidents desagra-

dables deguts a aquest mateix neguit espiritual.

De tota manera, això pot explicar sense dubte que les fórmules d'organització social, més o menys autènticament comunistes, acceptades per unes masses primitives a base d'un despotisme tutelar que els és propi, arribin a tenir una força d'atracció en pobles com els nostres, d'una formació secular més complexa; però no explica, almenys per a mi, que es pugui conciliar l'adhesió sentimental o intel·lectual a aquelles fórmules amb una convicció liberal. És aquest el punt de la vostra carta que m'ha cridat més l'atenció perquè no se m'acut la manera d'ésser antiliberal, com dieu, en l'ordre econòmic sense deixar d'ésser liberal en tots els altres.

Afirmeu en la vostra carta que el capitalisme —que segons sembla s'ha de considerar com un producte del liberalisme econòmic— és un refús a la reconeixença de la igualtat, i per aquest motiu, és injust. Això ho entenc bé, i precisament perquè ho entenc, m'interessa i em plau el camí iniciat pels nostres règims liberals per a la solució d'aquest problema sempre inquietant; però el que se m'escapa i no he vist explicat encara per ningú és, com us vaig dir, que el remei de la injustícia consisteixi en que el capitalisme, en lloc de perdre el que li quedi dels vells autoritarismes, passi de la seva condició d'un dret privat, amb la conseqüència cada dia creixent d'obligacions socials, a la categoria d'un sobirà absolut com a funció monopolitzada per un Estat omnipotent. Es comprèn que l'animositat inevitable contra els privilegis creats a l'ombra de l'economia liberal, iguals o inferiors als privilegis que forçosament s'han de crear a l'ombra de qualsevolga altre règim econòmic, es manifesti en el desig d'una supressió total i immediata de les actuals situacions privilegiades sense cap mirament; però el que no es comprèn és que això es pretengui en nom de la igualtat social mentre no es tingui a mà una altra solució que la més opressora, més tirànica i més odiosa de la sobirania absoluta d'un capitalisme d'Estat. I encara es comprèn menys que aquesta solució se suposi compatible amb cap mena de llibertat política o de dret individual, perquè són coses que representen una limitació d'autoritat que el capitalisme d'Estat no pot suportar sense perill de ruïna o de

mort pel caràcter exclusiu i total de la seva funció.

La veritat és que aquestes posicions paradoxals, reduïdes per als homes de la vostra qualitat a un problema de lògica que es pot resoldre amb més o menys encert, són per a la massa les que tenen la virtut d'enardir una fe. Una idea assolellada i sense boires no serveix per a mantenir l'esperit de les multituds en aquella tensió que és sempre el fruit d'un misteri. En els llibres sagrats de totes les religions hi ha paraboles buides de contingut i de sentit, les quals provoquen interpretacions subtils i contradictòries amb possibilitats d'heretgies que són l'estímul passional de la fe. Per igual motiu, la proposició de la qual parlem ara de coordinar la llibertat amb un autoritarisme que la nega del tot, i aquella altra de considerar democràcia la interpretació de la voluntat popular per arbitri directe del poder —proposicions que jo no entenc perquè se surten de tota previsió de la famosa dialèctica— poden arribar a tenir tanta o més força d'excitació sentimental, per exemple, que el dogma difícil de la Trinitat que va omplir l'accidentada i cruent història político-religiosa dels primers invasors germànics convertits al cristianisme i dels primitius refinats de Bizanci, l'herència dels quals van recollir al seu temps els russos. Veig que ara alguns escriptors francesos volen empènyer cap a un primer pla la figura de Proudhon per a oposar-la a la de Marx amb un propòsit d'elevació espiritual, i em sembla que perdran el temps. En primer terme, perquè el lloc del mite ja està pres i el que vingui darrera ha de seguir o fer veure que segueix les seves petjades per a aspirar a una radiació com la de Sant Pau després de Jesús, i en segon terme perquè Proudhon, malgrat l'espetec d'alguna màxima famosa, no és prou espès per a tenir substància mítica en l'ordre social. El proletari de Marx és un autòmata d'una sola peça, sense carn ni ossos, com un personatge de Pirandello en cerca d'un autor que doni forma a la situació única a què ell deu l'existència, i com és natural, permet totes les transfiguracions de la imaginació per a adaptar-lo a les obscuritats i als experiments que donen prestigi als eslogans de la doctrina, mentre que l'obrèr de Proudhon, sens dubte perquè ell també ho havia estat, és un home

amb tota la complexitat d'una vida que sobrepassa les divagacions ideològiques dels que han inventat una tesi en forma humana.

Tot això que he anat escrivint contra el meu primer propòsit de donar per esgotat aquest tema de conversa, em porta a recollir una de les vostres observacions més pertinents sobre el problema polític de Rússia. Aquest ja cau més dintre el camp de les pròpies experiències viscudes que són gairebé iguals en nosaltres dos, i ens hi podem moure amb més desembaràs. L'observació a què alludeixo és aquella on dieu que l'èxit material del règim rus consisteix en el realisme dels seus homes que s'inspira en la profunda coneixença de la psicologia dels pobles orientals, del rus especialment, i que això explica que des de fa més de trenta anys s'aguanti fort enmig dels seus trastorns un Estat compost i recompost i de tanta amplada com el de la Unió Soviètica. És possible que tingueu raó, però em permeto d'invitar-vos a pensar que en més reduïda escala es diu una cosa semblant del general Franco, del qual es vol recordar sempre que és gallec com explicació d'una suposada destresa política i d'un realisme que li ha permès fins ara de salvar les situacions més difícils per un coneixement excepcional del seu poble. La idea que la sort d'un règim polític depèn de la voluntat dels seus dirigents fa que s'atribueixi el do del realisme a tots els dictadors que es mantenen per més temps del previst en l'escenari del poder. Però jo crec més en la famosa frase de Cavour que en dictadura i sense drets polítics del poble, qualsevol imbecil es pot improvisar home d'Estat. El cert és que «l'Estat compost i recompost» de Rússia, d'una amplada semblant o major a la d'ara, es va aguantar, no trenta anys sinó tres segles sota la dinastia Romanof, que no va ésser precisament genial malgrat els seus pocs casos de lluïment. I els successors actuals d'aquesta dinastia governen igual que ell, amb el mateix esperit i la mateixa submissió a la força invencible d'una tradició secular. És més; crec que encara que vulguin, no poden, ni entenen, ni saben governar d'altra manera perquè no n'han viscuda cap més. Per això, quan us pregunteu el que hauria estat una organització muntada per un Bakunin o un Tolstoi, em sembla que podeu respondre



sense por d'equivocar-vos que hauria estat com la d'ara o hauria estat eliminada com la del pobre Kerenski pel seu exotisme espiritual. Els diferents cops d'Estat que han marcat algun tomb en la història russa han pogut canviar alguna vegada, com el de Pere el Gran i el dels d'ara, els quadres de l'Imperi o el color de la política, però mai el sistema de Govern que és substancial amb l'esperit del poble des d'abans del domini mongol. És aquesta convicció la que va fer escriure al general tsarista Brunilof, al final de les seves Memòries, que havia posat l'espasa al servei del nou règim perquè assegurava amb els seus procediments la continuació de la que havia estat la gran història del país. En realitat, des del dia de l'esfondrament de l'Imperi, van comparèixer en saber-ho tots els fantasmes de la Santa Rússia per a refer-lo, cadascun a la pròpia imatge, i ningú no pot endevinar la sort que està reservada als que per un cop del destí han estat cridats a presidir la difícil i penosa restauració en nom d'una revolució. De moment, en posar-se en contacte amb el món exterior, si no han justificat sempre el concepte de Cavour, han demostrat una irreductible incapacitat mental per a habitudar-se a l'existència d'una oposició que els sembla una limitació monstruosa i sacrílega del poder.

\* \* \*

Heus aquí, estimat amic, que arribo al final d'aquesta carta en forma ben diferent de com esperava en començar-la perquè m'ha anat sortint amb aquella reproducció de conceptes que m'havia semblat supèrflua. Això m'ha privat de parlar-vos de l'efecte que em va fer la part de la vostra lletra on tracteu de coses catalanes. No m'havia fixat mai en les fórmules de datació en català que han estat objecte d'un estudi tan minuciosos de la vostra part. Sempre m'he deixat portar de l'espontaneïtat en cada cas sense pensar que hi podia haver una fórmula de datació més autènticament catalana que una altra. Tot el que exposeu és interessant de saber, sobretot pel molt que veig es pot dir d'una matèria tan poc coneguda; però em sembla dubtós que nosaltres, els catalans en general, deixem de seguir l'espontaneïtat acostumada en aquests casos, si bé crec molt

possible que amb el temps la vostra regla entri insensiblement a formar part d'aquesta espontaneïtat. Em passa, per exemple, amb el francès que no em descuido mai de seguir la norma de posar l'article davant el número del dia d'una data; però això ve de que es tracta d'un idioma après pel mitjà de la gramàtica i un se sent obligat a aplicar les regles que reté en la memòria per a no caure en pecat d'ignorància. En canvi, un idioma que hem anat formant juntament amb nosaltres, sense regles prèviament apreses però de sempre practicades, costa d'adaptar-lo a una regla nova per la senzilla raó que no s'hi pensa.

Però he de confessar-vos que el que m'ha captivat més del vostre estudi és el seu to polèmic perquè m'ha fet pensar que l'especialització —que vol dir coneixement a fons d'una qüestió escollida— no és una manera infalible d'unir els estudiosos, sinó més aviat de separar-los. Això que ja s'observa en qualsevol tractat d'història de la filosofia —veritable *jeu de massacre* de totes les escoles i subescoles del pensament— es generalitza a tota mena de treballs o de simples expressions intel·lectuals. I aleshores un problema tan greu, per exemple, com el de la desigualtat que hem mig debatut entre nosaltres, es complica enormement en veure que la reflexió i l'estudi més especialitzat no serveixen per a descobrir una solució eficaç i acceptada per la intel·ligència de la gent perquè aquesta solució tant o més que de la situació social dels homes, depèn de les diferents i imprevisibles reaccions temperamentals que tots els fets o afirmacions —siguin neutres o transcendents— produeixen en les persones, o en els seus grups, o en la massa general o en el país.

No us vull amoïnar amb els nombrosos records que aquest aspecte del vostre estudi m'ha suggerit sobre casos de major o de menor importància del que tracteu, però n'hi ha un que em sembla prou pertinent al problema que acabo d'alludir per a citar-lo. L'endemà del clamorós èxit electoral dels treballistes britànics, un amic nostre es mostrava impressionat per la repercussió revolucionària que l'esdeveniment podria tenir a Europa, i especialment a la nostra terra, amb la col·laboració comunista, i em vaig permetre de dir-li que potser, al revés del que pensava,

el Govern dels treballistes entraria en conflicte amb els comunistes més aviat que amb els conservadors. En primer lloc —li deia— perquè es tracta de dos especialistes de la mateixa qüestió que per raó del respectiu nacionalisme és més fàcil que se sentin rivals que no pas col·laboradors, i en segon lloc, perquè els conservadors, habituals de més temps a les dificultats de govern, tenen més sang freda per a trobar les dreces que poden portar els problemes a termes de compromís. Sembla que no em vaig equivocar del tot, i no m'estranyaria que per un motiu semblant, en el cas que a Nord-amèrica guanyin les eleccions de demà els republicans —més de dreta que els demòcrates— arribin a una entesa més o menys duradora amb els russos, sobretot si amb la desimboltura habitual dels homes d'affers, troben una fórmula enginyosa per a fer-los beneficiar del pla Marshall que necessiten més que tothom i que van cometre l'error de refusar per la vanitat pueril de no voler ésser tractats en un peu d'igualtat amb les altres potències que consideren inferiors.

\* \* \*

Aquests darrers dies he llegit que el Jurat dels Jocs Florals de París us ha concedit el premi del President de la República per un estudi de caràcter històric. Pel que diu el cartell d'aquest concurs, ha d'ésser un treball sobre la batalla de Muret, d'on va ésser alcalde durant molts anys el President Auriol. La matèria és bona i per a un home tan ensinistrat com vos en els estudis històrics d'aquella època, em sembla excel·lent, i això em fa creure que el treball premiat ha d'ésser molt digne, no solament del premi, sinó de la predilecció de tots els catalans i dels que s'interessen per les coses de la nostra terra. I heus aquí que això us haurà obligat a tractar d'un esdeveniment que és una nova prova de la ineficàcia dels principis cristians com instrument de poder, però al mateix temps, potser una revelació anticipada del que pot donar en aquestes terres nostres la importació d'una doctrina, entre social i religiosa, sortida d'un cert Orient. Bo és que, com dieu al final de la vostra carta, es puguin posar les nostres esperances d'un bon futur, immediat o remot, en l'esforç de la nostra gent per a «salvar la llibertat de l'esperit i l'ex-

pressió nacional de la cultura»; però també serà bo, estimat amic, que vigilem els nostres temperaments personals perquè l'encegament d'una nova fe de la massa no s'endugui la serenitat dels nostres judicis ni la força dels nostres amors espirituals.

Vostre cordialment com sempre,

A. Hurtado

12

Perpinyà, 31 de desembre del 1948

Estimat amic Hurtado: El tomb de l'any em dona ocasió d'escriure-us. Després de desitjar, per a vos i els vostres, en nom de tots els de casa, un bon any nou, recolliré alguns dels paràgrafs de la vostra última lletra, no pas per allargar el nostre diàleg, sinó per a precisar un punt que és la clau de la meua posició.

En el meu concepte, el fet d'ésser liberal en el terreny polític i espiritual, i socialitzant en el terreny econòmic, no implica cap mutilació del principi essencial del liberalisme, que és la independència de l'esperit. No solament no tinc la sensació de contradir-me, sinó que dono a les dues idees alludides un fonament comú: la dignitat de l'ésser humà. La justícia social és per a mi el complement necessari de la llibertat individual i col·lectiva. Quan em veig privat de la llibertat de pensament, pateixo en allò que hi ha de més profund i sensible en el meu jo, mentre que les restriccions i imposicions de caràcter econòmic (si no vulneren aquella llibertat) poden ésser per a mi satisfactòries o molestes, favorables o perjudicials, però no trobo que envaeixin aquell clos que considero sagrat i sense el respecte del qual l'home no és verament home. Prou sabeu, amic Hurtado, que aquesta doble posició de liberalisme i socialisme en tota una varietat de matisos, és la que predomina avui a l'Occident, bé que amb minves i amenaces.

Ningú no nega avui que el sistema capitalista és injust i en certs aspectes nociu. Cal transformar, doncs, el règim social. Ja us he confessat que no veig que s'hagi trobat encara el nou sistema ni la manera d'arribar-hi; però

és inevitable que es treballi en aquest sentit. En la lluita entre el reformisme social i la revolució violenta, la insuficient acció del primer ha afavorit la segona. El clàssic liberalisme econòmic és cada dia menys aplicable a la complexitat del món modern. I no us diré pas que tots els aspectes d'aquesta complexitat siguin plaents.

Subsisteixen en mi, com en vós, les respectives idees bàsiques de la joventut. Jo només he canviat en una cosa (i no és pas secundària): l'opinió sobre l'home. Els liberals del segle XVIII i XIX van tenir la doble illusió de la bondat natural humana i del progrés seguit. ¿Quants anys, quants decennis trigarà el món a rescabalar-se del retrocés que els nostres ulls han vist?

Us agraeixo els vostres mots amables a propòsit del premi obtingut pel meu estudi sobre la batalla de Muret. Ací he pogut consultar les fonts medievals sobre la famosa batalla, i amb les aportacions dels erudits catalans (que els francesos no han aprofitat) he pogut reconstruir els fets i precisar diversos punts que havien quedat dubtosos o desfigurats. La qüestió del catarisme només l'esmento de passada. És verament extraordinari el cas de la propagació i de l'arrelament de l'Església càtara en el Migdia. El fenomen ens descorre una mica el vel de la propagació i l'arrelament del cristianisme deu segles abans. És tot un meravellós procés de psicologia colectiva. Els catalans que no tenien res a veure amb el catarisme van ésser històricament les víctimes principals de Muret: una sorpresa, seguida d'un carnatge, però amb conseqüències transcendents. Aquell va ésser el primer cop fort que Catalunya va rebre de l'Església catòlica. D'altres n'havia de rebre més tard. Els dos interessos no s'avenien en el camp internacional.

Amb tot afecte us abraça el vostre amic

A. Rovira i Virgili

13

Perpinyà, 8 de febrer del 1949

Estimat amic Rovira i Virgili:

La vostra darrera carta mereixia una contestació immediata per a corres-

pondre a l'amable felicitació de cap d'any que vau tenir l'atenció d'adreçar-me, però la inseguretat d'aleshores de deixar la residència de Perpinyà, em van fer demorar un dia darrera l'altre aquella resposta fins avui, en què ja us puc anunciar el nostre trasllat a París, on viuen fa temps els meus fills per raó dels seus afers. Havíem quedat sols la meua dona i jo, i encara que cap dels dos no tenim res a fer que exigeixi la nostra presència en aquesta vila, per cert tan agradable per ésser tan nostra, la por del fred de París amb calefacció poc segura, ens ha retingut tot aquest temps aquí.

Un dels motius que ens inciten a fer el viatge ara és que el meu fill Odó ve de Mèxic els primers dies de març a passar una mesada a França i desitgem trobar-nos junts durant la seva estada a París amb la seva dona i un menut. Després, no sabem exactament el que farem. Hi ha algun temps, en adonar-me del pes de l'edat, que ja es pot dir feixuc, em vaig començar a preocupar de deixar arreglades el millor possible les meves coses que havia abandonat del tot a la nostra terra, i la primera gestió a fer era veure si es podia aconseguir que fos aixecada la confiscació total dels meus béns mitjançant un recurs de revisió de les sentències condemnatòries per responsabilitats polítiques que vaig saber s'havia decretat per als residents a l'estranger. La gestió va resultar negativa perquè, contra el que diu el decret, van respondre que no s'admetria ni tramitaria cap recurs sense la meua presència. Darrerament m'han autoritzat per a demanar el passaport, però no m'he decidit encara a fer-ho. Per un cantó, no sé quina confiança puc tenir en l'èxit del recurs, i per altre cantó em fa basarda pensar que puc quedar-me tancat a casa en condicions més difícils que a fora. Mentre els amics que porten l'afer no diuin que es poden salvar aquests inconvenients, veig difícil que ens puguem decidir a fer el canvi. Com que el passaport, si el demano, serveix per un any —que és el terme normal en què tots caduquen— penso que el tenir-lo dóna temps per a resoldre el que més convingui, i de passada pot facilitar una solució si aquesta, per les contingències naturals de l'edat, la fa més imperiosa del que ara sembla.

La residència a París no és motiu per a donar per acabada aquesta cor-

respondència que m'ha interessat molt i que continua interessant-me. De la vostra darrera carta en retinc el que diu sobre el problema històric de la influència del catarisme al migdia de França i més especialment de les conseqüències que va tenir per Catalunya. La vostra al·lusió és molt breu, però suggereix moltes idees i desvetlla interès per aquell fenomen històric, sobretot quan diu que ell us aclareix l'altre fenomen de l'arrelament del cristianisme deu segles abans. La meua teoria sobre l'explicació del passat pel present, d'una manera principal pels que hem viscut un període autènticament històric potser ens ajudaria a trobar ara —altres deu segles més tard— l'aclariment de la invasió citada a la llum d'una invasió oriental dels nostres temps que per tants motius la recorda.

El cert és que la invasió d'ara, interpretada en espanyol, ens ha tret del nostre país. I en aquests moments que em dispo a deixar Perpinyà corren rumors d'un possible canvi. No són una novetat, sinó un accident que es reproduceix amb una freqüència gairebé rítmica, però sembla que aquesta vegada els rumors siguin més accentuats, sens dubte per raó de les converses internacionals sobre els pactes de l'Atlàntic i del Mediterrani que, segons l'opinió general, requereixen el concurs d'Espanya. No sé. Es tracta d'un país que viu sempre tan inhibit del món i tan persuadit de no necessitar de ningú, que se'm fa difícil creure que uns motius d'ordre internacional l'indueixin a la solució del seu problema, que per altra part diuen que es complica amb la qüestió del règim monàrquic. Sembla que molta gent es refia de la pressió de les dificultats econòmiques que es reconeixen molt greus, però l'economia està generalment tan compromesa en la major part dels pobles d'Europa i la misèria té tan prestigi com a principal patrimoni dels actuals Estats totalitaris, que no acabo de veure clar que a Espanya pugui ésser causa de la caiguda del règim el que és la causa del sosteniment de tants altres d'un caràcter similar. Veurem, perquè pel que es diu no hauríem de tardar a sortir de dubtes.

Per ara no tinc domicili fixat a París. Anirem a un hotel o a una pensió que ens hauran trobat els que ja hi són. Però de moment, per a la nostra

correspondència, ens servirem del despatx del meu fill Víctor (10, Rue Puvis de Chavannes (XVII)) o de la llibreria que amb el nom de «Mirador» s'acaba d'obrir sota la seva direcció a la Place Vendôme, 17 (1<sup>o</sup>).

Ja podeu pensar amb quin gust responc als vostres vots per l'any actual, desitjant a vós i als vostres les majors felicitats.

Vostre, amb el bon afecte de sempre,

A. Hurtado

14

Perpinyà, 26 de març del 1949

Estimat amic Hurtado: M'és ben plaent de reprendre avui l'espaiada sèrie de les meves cartes. M'imagino que esteu content de la vostra reinstal·lació a París, tot esperant el dia de tornar a Barcelona. És veritat que el mes de març d'enguany ens ha fet una murriada tant a les vores del Sena com a les del Tet. Ací no hem tingut neu tardana com a París; però mai no havia vist jo encara una tramuntana tan violenta i freda com la de primers de mes. Fol·lies de la meteorologia, que sovint arriba a semblar una cosa humana. Més amunt, pels camins dels astres, sembla que hi hagi més ordre, amb domini de les matemàtiques sobre l'imprevist i l'incert; però només ho sembla, potser. La noció de l'ordre i la regularitat és filla, al capdavant, de la raó humana, en allò que se li atribueix una resplendor divina. Però la dinàmica atmosfèrica (com em deia, fa quaranta anys, aquell amic nostre, Dionís Puig) és tan desordenada i irregular com la història dels homes. No és estrany que imperi en els nostres dies un escepticisme còsmic.

Pel que toca a les coses d'allà baix, darrerament he tornat a dir-se: «Ara va de bol Franco trontolla.» Es parla, ja ho deveu saber, d'unes negociacions entre els monàrquics i els franquistes per tal de trobar una sortida que assegurí l'ajut nord-americà, sense el qual l'economia espanyola no podria aguantar-se gaire més. Franco, en el cas d'avinença, faria ús de les facultats que li dona la llei de successió i cediria el lloc a Joan sobre la base de l'establi-

ment d'una monarquia d'aquelles que en diuen tradicionals, ni liberal ni democràtica ni —és clar!— autonomista. Tot això no es veu clar que hagi de venir. De tota manera, podem adonar-nos d'un cert *raidissement* en l'actitud de les potències occidentals davant Franco, que ha de sentir-se amenaçat i humiliat. Hem de creure que els pròxims mesos seran interessantíssims. I, com cada vegada que una possibilitat o altra s'insinua, els republicans espanyols posen en pràctica —almenys per part d'alguns personatges— llur antic costum de fer els gegants. L'última pensada d'Albornoz, amb el seu nou govern escampat, és ben original en el terreny del Dret públic. Quan les «institucions» arriben a tals extrems de comicitat —més trista que alegre—, val la pena de mantenir-les? I empro el darrer verb amb els seus dos sentits.

Ja heu vist com al Rosselló, després de la mort de Fabra, han seguit les baixes: la del bon professor Joan Amade, la del bon alcalde Mercader, la del bon amic Puig-Pujades. Diríem que la maltempada se'ls va endur; almenys va contribuir al traspàs. Que durí la treva, en aquest camp!

El nostre amic Alcalá Zamora també se n'ha anat; jo només hi havia parlat dues o tres vegades; però sentia per ell una mena d'afecte, que sens dubte traspua en l'article que li vaig dedicar a «La Humanitat». El tracte donat a Alcalá fou un gros error, bé que ell hi tingué la seva part de culpa; era una mica busca-raons, però les seves tossuderies eren quasi sempre *tics* personals, sense massa malícia, i no obeïen a mires interessades. L'any 34 s'equivocà molt, però almenys va tenir el coratge de rectificar. Ell era un valor moral i la Segona República espanyola no en va tenir gaires de valors d'aquests.

Segueixo passant el dia a la Biblioteca municipal de Perpinyà, i escrivint, escrivint. L'hàbit d'escriure i l'afany de tractar els temes poden més en mi que les presents dificultats —o millor impossibilitats de les edicions catalanes. Tinc a l'armari una pila de coses llestes: la *Sintesi de la Història de Catalunya*, *La terra catalana* (alguns capítols han estat publicats), *Els corrents ideològics en la Renaixença catalana*, un *Tableau de la question catalane*, etc., i ja no parlo de *Richelieu i Catalunya*, que ja no confio que publiqui mai l'e-

ditorial francesa trobada per Canyameres. Amb tot i això continuo escrivint una sèrie de monografies històriques, biogràfiques i crítiques relatives a la Renaixença catalana, de les quals tinc llestes les corresponents a Aribau, Rubió i Ors, Piferrer, Pons i Gallarza, Milà i Fontanals i Vicent W. Querol. S'estronquen els llibres catalans i pleguen les revistes. Es de doldre que no s'hagi evitat tot això. Bé vindran temps més favorables!...

De casa nostra rebeu per als de casa vostra la fermança de bona amistat. Us abraça el vostre amic

A. Rovira i Virgili

15

Perpinyà, 31 d'agost del 1949

Estimat amic Rovira i Virgili:

Em sap molt de greu que per causa meua s'hagi interromput d'ençà de la meua anada a París la nostra correspondència, que m'era tan agradable. Jo em creia que des de París em seria més plaent que des de Perpinyà escriure les cartes que m'havien de suggerir les vostres, sempre tan interessants; però no va ésser així. La meua estada a París, entre hotels i pensions, va tenir sempre l'aspecte interí d'un passatge de turista, i, des de la meua taula fins als meus llibres, em faltava tot el que estic habituat a tenir per a les atencions de la meua vida regular. Em meravella la vostra activitat, que no troba entrebancs enlloc per a continuar una tan intensa i variada producció literària quan jo necessito tantes condicions favorables per a escriure una carta a un amic. Però, ben mirat, es tracta d'una diferència natural entre les aptituds d'un escriptor i les d'un que no ho és. I en aquest cas s'ha de dir amb molta raó les d'un gran escriptor. Com és inevitable, no sempre m'ha semblat del tot encertada la vostra actuació política, potser massa influenciada pel corrent emocional de cada hora, però això no afecta la qualitat de la vostra producció que comptarà segurament com un valor en la història espiritual de Catalunya. Algunes vegades he pensat que l'haver de treballar amb un instru-

ment de poca difusió com el nostre idioma i sobre els temes preferents de la nostra nacionalitat haurà limitat l'expansió i la ressonància de la vostra obra en altres ambients on hauríeu pogut afirmar la vostra personalitat d'escriptor de gran classe, però això no depèn de la vostra voluntat perquè la nostra terra us ha fet com sou i, en tot cas, el sentiment patriòtic us haurà compensat la falta d'altres satisfaccions que la qualitat de l'escriptor us haurien pogut procurar. Per cert que un dels últims treballs vostres que he llegit és un comentari del cas Bartrina del qual jo havia parlat en diferents converses amb amics des del mateix punt de vista que parlo ara de vós en aquesta carta, i m'havia permès de dir com un resum que si Baudelaire hagués nascut a Reus probablement no hauria passat d'ésser un Bartrina, cosa que no és ni vol ésser dit en desmèrit de Baudelaire ni de Bartrina, sinó com la valoració del respectiu ambient espiritual dels dos.

I hem de reconèixer que no haurien faltat motius d'interès per a la nostra correspondència. Recordo entre els més recents, i que per a mi han estat objecte de conversesamentals amb vós, l'excomunicació dels comunistes que sembla confirmar el que em vaig permetre de dir-vos al començament d'aquesta nostra sèrie de cartes sobre un possible retorn a la intolerància religiosa per la influència vivent del totalitarisme polític; l'enquesta sobre tema literari promoguda per Mauriac entre la joventut francesa i l'aparició del llibre de doctrina política de Sartre-Roussel-Rosental que ve a ésser una mena d'explicació de la posició que en temps no massa remots va prendre a la nostra terra l'altre trio Domingo-Layret-Alomar. De tot això us he parlat sense que n'hàgiu hagut esment perquè no he trobat ni el moment ni la disposició de posar-me a escriure.

Però aquesta interrupció de correspondència que ara lamento ha vingut de fet a anticipar d'uns mesos una supressió que les circumstàncies fan inevitable. Perquè aquesta carta, estimat amic, és de comiat d'acord amb el que us vaig anunciar fa algun temps. La família de Barcelona em diu que han preparat les coses perquè el nostre pas de la frontera pugui ésser el dia 6 de setembre, o sigui, el dimarts de la setmana que ve. Totes les meves gestions

per a aconseguir que el meu plet de la confiscació es pogués resoldre seguint-lo des d'aquí han fracassat. D'altres, com Casanelles i el fill d'Alcalá Zamora, ho han obtingut des de la seva residència a Amèrica. Jo que sóc molt més vell i que per aquests motius no puc esperar, em veig obligat a repatriar-me perquè sense això no es pot tramitar el procés. I em dol pensar que puc anar-me'n del món fent impossible als meus una reparació que només jo puc demanar. No sé si em serà possible després de l'èxit o del fracàs tornar a sortir de la nostra terra. Veig que Rubió i altres ho han aconseguit, però l'experiència m'aconsella no prendre model de cap cas aliè perquè el meu es descabdella fins ara de manera diferent.

En la vostra darrera carta feu una allusió molt sentida als amics que dintre el que portem d'any ens han deixat per a sempre, entre ells, Alcalá Zamora del qual trobo molt just el vostre record. Seria per la meua part una indelicadesa lamentable no associar-me a les paraules que dediqueu a aquests amics absents, però deixeu-me expressar el desig que nosaltres, malgrat els nostres desplaçaments d'ara, puguem tornar a trobar-nos aquí o a la nostra Catalunya —amb preferència en aquesta— amb prou vida i salut per a continuar la nostra acció espiritual, modesta o no, avui que ens escau suplir la falta dels desapareguts.

Molts records de la meua dona i meus per a tots vosaltres. Per molts anys i fins al més aviat millor. Una abraçada cordial del vostre bon amic

A. Hurtado

16

Perpinyà, 2-9-49

Estimat amic Hurtado: «Aquesta carta és de comiat», em dieu en la vostra del 31 d'agost. Suposava pròxima la vostra partença cap a la Catalunya del Principat; però mentre la data és incerta, sembla que hi hagi com un allargament indefinit. Ara vós ja teniu la data fixada: el 6 de setembre. M'apresso, doncs, a escriure-us per donar-vos el meu cordial «a reveure», expressió del

nostre comú desig de retrobar-nos un dia no llunyà en la terra on vam néixer.

No vull amagar-vos que la dels retorns de tants d'amics em produeix una sensació creixent de soledat, i això que jo m'he acostumat a estar sol físicament i àdhuc moralment. Quan vaig venir a Perpinyà, aviat farà tres anys, a casa de l'amic Ametlla no hi havia prou cadires, butaques, tamborets ni canapès per fer seure tota la gent de la tertúlia... La soledat que d'un quant temps ençà sento és com un buit. Em succeeix que de vegades passo setmanes i mesos sense veure determinats amics que habiten a la mateixa localitat: però el tenir-los prop em dona una sensació de companyia; sé que els puc veure i els puc parlar en qualsevol moment. Si s'allunyen, la distància geogràfica es fa aleshores espiritual.

Vós feu al·lusió, amic Hurtado, en termes molt amables a la meva activitat d'escriptor. Quants cops he pensat durant l'exili en la tragèdia dels escriptors catalans! El meu cas és, en l'aspecte essencial, el mateix d'altres col·legues. De fet, hem sacrificat el nostre interès individual a la causa que servim. L'escriptor, en altres països, pot aspirar a la fama i al profit; però a nosaltres, en el millor cas, la fama és ben estreta i el profit ben minso. No he deixat de fer-me, sortida dels meus dintres, aquesta reflexió: «Si tu fossis un escriptor de llengua anglesa o francesa amb una categoria semblant a la que tens com a escriptor català, viuries amplament, a l'exili, del teu treball professional.»

És veritat que —sense renunciar als temes generals, universals— m'he ocupat preferentment dels temes catalans. M'he limitat jo mateix, ja ho sé. Però sempre he pensat que Europa i el món tenen prou escriptors per a sostenir i tractar els temes europeus i mundials, i es poden ben passar de mi, mentre que Catalunya necessita tots els catalans per a la feina nacional, que no farà ningú si no la fem nosaltres. La meva passió per la pàtria víctima d'una reiterada dissort històrica que no es mereix, ha estat i és el flam de la meva vida. No m'en penedeixo, més bé me n'engulleixo. Ara mateix, per Catalunya treballa en el treball d'escriptor que jo puc fer, en el silenci de l'estudi i enmig d'una situació econòmica modestíssima i encara amenaçada.

Vós sou escriptor, i dels bons, encara que digueu que no. No heu fet de l'escriure una professió, com jo n'he fet; però las condicions intrínseques hi són, i ben vistents i fortes.

Parleu, tot passant, de Bartrina. L'he estudiat força aquests darrers temps. N'he tret la impressió que era un geni difícilment aprofitable, per manca de coherència de les seves altes qualitats. Entre aquestes no hi havia la qualitat de poeta. Crec que per molt temps que hagués viscut, no hauria passat de poeta mitjà. En canvi hauria pogut ésser un gran físic, un inventor. Potser sí que si Baudelaire hagués nascut a Reus, hauria estat un Bartrina, com dieu vós; però no crec que Bartrina, d'haver nascut a França, hagues estat un Baude-laire.

Trobo encertada i enginyosa la vostra comparança del grup trinitari Sartre-Rousset-Rosenthal amb el grup nostre Domingo - Layret - Alomar. Amb tot, aquest comptava amb el temperament polític dels dos primers; en el trio francès no hi ha cap temperament de tal mena. És una nova edició de l'aventura dels intel·lectuals que pretenen fer política com a directors o orientadors.

També jo, amic, sento el deler de tornar a la nostra Catalunya, i millor encara si fos, diríem, amb el cor content. I no sols el deler, sinó també la fe. Que sigui aviat, perquè els anys ja empenyen.

Tots els de casa us trametem salutacions ben afectuoses per a vós i la vostra muller. Una forta abraçada del vostre amic que no s'enyora, però que es deleix pel retorn,

A. Rovira i Virgili

17

Barcelona, 16 desembre 1949

Sr. F. Calvet  
Perpignan

Estimat amic:

Vaig rebre a temps la desagradable notícia de la desgràcia que us afligeix. Per motius que fóra llarg d'explicar i que no ho mereixen per la seva insignificància no he pogut comunicar a tots

vostès fins avui la pena que m'ha causat, igual que a la meua muller, la pèrdua soferta. No havia mai imaginat que jo hagués de veure la desaparició del bon amic Rovira i Virgili. Sempre m'havia acostumat a la idea que seria al revés, i això afegeix un motiu de sorpresa als molts que em fan doldre la seva mort. En adreçar-li fa uns mesos la meua carta de comiat i en rebre la resposta, amable i cordial com sempre, estava ben lluny de pensar que quedava tancada del tot la correspondència que en aquests darrers temps havíem mantingut amb tant de gust i d'interès per la meua part. Deixa l'amic Rovira i Virgili un gran buit entre nosaltres, però a tots els seus els deixa

també el consol de reviure per la seva obra en la que predominen les seves qualitats de gran escriptor.

Comprenc el dolor que deuen passar els seus fills, la Teresa i l'Antoni, també comprenc que el consol és difícil en els moments de més intensa emoció per la pèrdua d'un pare que els ha llegat un nom tan honorable, però li prego, amic Calvet, que vulgui expressar-los el nostre pesar i el nostre afecte, que fem extensiu a vostè, tan devot de l'illustre desaparegut, juntament amb el testimoni de la nostra simpatia.

Una abraçada cordial del seu bon amic

Amadeu Hurtado